

Financiering van MKB bedrijven

Deel 1. Een overzichtsrapportage van de financieringssituatie in de periode 2008-2010

Deel 2. Financieringsmonitor MKB december 2010. Resultaten van de halfjaarsmeting

drs. W.H.J. Verhoeven
C.K. Smit

Zoetermeer, 27 januari 2011

Dit onderzoek is gefinancierd door het Ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie.

De verantwoordelijkheid voor de inhoud berust bij EIM bv. Het gebruik van cijfers en/of teksten als toelichting of ondersteuning in artikelen, scripties en boeken is toegestaan mits de bron duidelijk wordt vermeld. Vermenigvuldigen en/of openbaarmaking in welke vorm ook, alsmede opslag in een retrieval system, is uitsluitend toegestaan na schriftelijke toestemming van EIM bv. EIM bv aanvaardt geen aansprakelijkheid voor drukfouten en/of andere onvolkomenheden.

The responsibility for the contents of this report lies with EIM bv. Quoting numbers or text in papers, essays and books is permitted only when the source is clearly mentioned. No part of this publication may be copied and/or published in any form or by any means, or stored in a retrieval system, without the prior written permission of EIM bv. EIM bv does not accept responsibility for printing errors and/or other imperfections.

Inhoudsopgave

1	Inleiding	5
1.1	Deel 1	5
1.2	Deel 2	5
Deel 1		
	Samenvatting	11
1	Schets van de financieringssituatie in het MKB	13
1.1	Karakteristieken MKB-bedrijven	13
1.2	Herkomst en aanwending van het vermogen in 2009	20
1.3	Beoordeling financiële positie in 2009	22
1.4	Ontwikkelingen 1993-2009	27
1.5	Prognoses voor 2010-2011	28
1.6	Verkrege financiering en de conjunctuur	29
2	Beoordeling vraag en aanbod bankleningen: perceptie van banken	31
2.1	Conjunctuurgevoeligheid vraag en aanbod	31
2.2	Ontwikkeling vraag en aanbod 2003-2010	33
2.3	Vergelijking Nederland met de totale Eurozone	34
3	Financieringssituatie MKB van 2008-2010: perceptie van bedrijven	37
3.1	Verkrijgbaarheid, doelen en omvang	37
3.2	Bronnen van financiering, ontwikkelen voorwaarden en rentetarieven	39
3.3	Situatie in sectoren, financiële positie en verkrijgbaarheid van bankleningen	42
3.4	Snelle groeiers en starters	43
4	Verschillen met het grootbedrijf: perceptie bedrijven	49
4.1	Verkrijgbaarheid, doelen en omvang	49
4.2	Bronnen van financiering, ontwikkelen voorwaarden en rentetarieven	51
Bijlagen		
I	Gebruikte bronnen	53
II	Financieringsbegrippen	59
III	Programma MKB en Ondernemerschap	61

Deel 2

Samenvatting	69
1 Inleiding	71
2 Financieringsbehoefte MKB en dekking daarvan	73
2.1 Financieringsbehoefte naar sector en bedrijfsomvang	73
2.2 Doel(en) en bedrag	75
2.3 Financiering gekregen of niet, en bron ervan	77
2.4 Eigen vermogen	78
3 Verwachte financieringsbehoefte	81
3.1 Verwachte behoefte naar sector en bedrijfsomvang	81
3.2 Doel van de gezochte financiering	81
3.3 Gewenst bedrag en bron gezochte financiering	82
3.4 Betrokkenheid boekhouder of accountant	83
4 Kredietvoorwaarden en debiteurentermijnen	85
4.1 Kredietvoorwaarden algemeen	85
4.2 Kredietvoorwaarden huidige lening	87
4.3 Betalingsgedrag debiteuren	88
Bijlagen	
I Onderzoekverantwoording	93
II Extra tabellen	95

1 Inleiding

Deze rapportage bestaat uit twee delen: Deel 1 en Deel 2. Deel 1 biedt een totaal overzicht van alle onderzoeken die EIM heeft uitgevoerd in de periode 2008-2010 op het terrein van bedrijfsfinanciering voor het Ministerie van Economische zaken, Landbouw en Innovatie. Hieronder wordt uiteengezet welke rapportages zijn gebruikt voor dit deel. Deel 2 doet verslag van de recente decembermeting van de Financieringsmonitor MKB.

1.1 Deel 1

De Financieringsmonitor MKB brengt het door MKB-ondernemers ervaren financieringsklimaat in beeld. EIM heeft sinds december 2008 een twaalfdelige editie in het kader van deze monitor uitgebracht. Daarnaast zijn ook twee metingen verricht om het ervaren financieringsklimaat te meten in het grootbedrijf (meer dan 200 werkzame personen). Ook is in 2010 een onderzoek verricht naar het buffervermogen van het MKB. Deze onderzoeken zijn alle uitgevoerd in opdracht van het Ministerie van Economische zaken, Landbouw en Innovatie, deels in het kader van het Programmaonderzoek Ondernemerschap en MKB. Een nadere uitleg van dit programmaonderzoek vindt u in bijlage III. Daarnaast is in 2009 in opdracht van de Europese Commissie onderzoek gedaan naar de conjunctuurgevoeligheid van MKB-financiering.

In deze overzichtsrapportage worden alle genoemde onderzoeken samengenomen om een beeld te schetsen van de financieringssituatie van het MKB in de periode 2008-2010. Ook wordt ter vergelijking een beeld gegeven hoe de situatie is in het grootbedrijf. Deze vergelijking is beknopt gehouden omdat het hier gaat om slechts 2 metingen. Naast het gebruik van de eerder genoemde onderzoeken is ook gebruik gemaakt van andere informatiebronnen, waaronder de Bank Lending Survey van de ECB en DNB; een overzicht vindt u in bijlage I.

1.2 Deel 2

Dit is de meest recente meting in het kader van de Financieringsmonitor MKB: december 2010. Vergeleken wordt met de situatie van een jaar geleden, en daar waar zinvol met andere eerdere metingen. U vindt in dit deel uitgebreidere informatie over de decembermeting dan die welke is opgenomen in Deel 1. Doel van deel 2 is zo volledig mogelijk inzicht te bieden in de actuele situatie. In deel 1 ligt de nadruk immers meer op het overzicht over de periode 2008-2010.

Wij hopen met deze rapportage een overzicht en daardoor inzicht te creëren in de actuele financieringssituatie van het MKB.

Deel 1

Overzichtsrapportage financieringssituatie 2008-2010

drs. W.H.J. Verhoeven
C.K. Smit

Zoetermeer, 21 december 2010

Samenvatting

In deze samenvatting worden de verschillende onderdelen uit de overzichtsrapportage kort samengevat.

Kenmerken MKB

Kijkend naar financieringsaspecten van het MKB (bedrijven tot 100 werknemers) in vergelijking met het grootbedrijf zijn de volgende kenmerken te noemen. MKB-ondernemers kijken bij financiering van hun bedrijf vooral door de bril van aanvaardbaar ondernemersrisico en de continuïteit van het bedrijf. Daarbij lopen zij een hoger risico doordat zij relatief vaak in een groeifase zitten: 45% van het MKB is jonger dan 5 jaar. Het verkrijgen van eigen vermogen is voor deze bedrijven moeilijker dan voor het grootbedrijf. MKB-bedrijven kennen ook een hoger overlijdensrisico, waardoor de risico-opslag in het rentepercentage en de eisen aan onderpand relatief hoger liggen dan in het grotere bedrijfsleven. Ook zijn MKB-bedrijven meer liquide en hebben een lagere kapitaalsintensiteit. Veruit de meeste MKB-bedrijven worden gefinancierd met kortlopend vreemd vermogen (bancair krediet en leverancierskrediet). Snelle groeiers en bedrijven met veel R&D vormen hierop een uitzondering. Daar zijn inzet van venture capital en informal investment aan de orde.

Financiële ontwikkelingen

Het MKB heeft in 2009 een betere liquiditeitspositie dan het grootbedrijf. De solvabiliteitspositie blijft echter ver achter in vergelijking met het grootbedrijf. Met name bij de kleine, niet-rechtspersoonlijkheid bezittende bedrijven is de solvabiliteitspositie zwak te noemen. De solvabiliteitspositie van met name de horeca en detailhandel is zwak. De zakelijke dienstverlening en de industrie kennen in het MKB de gunstigste solvabiliteitspositie. De rentabiliteit op eigen vermogen daarentegen ligt weer hoger dan in het grootbedrijf. Binnen sectoren zijn er grote verschillen: detailhandel, transport en persoonlijke dienstverlening kennen een relatief lage rentabiliteit op eigen vermogen. De omloopsnelheid van het eigen vermogen ligt in het MKB veel hoger dan in het grootbedrijf. Ook hier is weer sprake van grote sectorale verschillen: in de handel en autosector ligt deze weer relatief hoog in relatie tot de dienstverlening.

Sinds 1993 is de financiële positie van het MKB verbeterd. Wel is er in 2008 en 2009 een dalende tendens te zien op alle financiële kengetallen. Voor 2010 en 2011 wordt op basis van de laatste EIM-prognoses (gebaseerd op de CPB macroprognoses) voor het MKB, in tegenstelling tot het grootbedrijf maar een beperkt herstel verwacht.

Perceptie van banken

Op basis van de Bank Lending Survey valt te melden dat banken aangeven dat hun kredietvoorwaarden in de periode 2008-2010 fors zijn aangescherpt. De piek lag op begin 2009, het hoogtepunt van de kredietcrisis. In de loop van 2010 wordt er voorzichtig weer wat versoepeld. Banken melden in de periode 2008-2010 ook vraaguitval. In sterkere mate dan in 2003, de vorige crisis, wordt door de banken vraaguitval gemeld. Deze ontwikkelingen worden overigens in de ge-

hele Eurozone geconstateerd. Wel werden in Nederland de aanscherpingen van de voorwaarden en de vraaguitval negatiever beoordeeld.

Perceptie van bedrijven

MKB-bedrijven hebben in de periode december 2008-december 2010 naar eigen zeggen een afnemende behoefte gehad aan financiering. De percentages schommelen tussen kwartalen tussen de 11% (december 2010) en de 29% (december 2009). Als deze laatste uitschieter buiten beschouwing wordt gelaten, ligt de behoefte tussen de 19% en 11%. Als gekeken wordt naar hoe succesvol de bedrijven zijn die financieringsbehoefte hadden in het verkrijgen ervan schommelen de percentages tussen de 72% en 33%.

De voorwaarden waaronder krediet wordt verkregen, zijn in de loop van 2009 volgens de bedrijven fors aangescherpt, kosten en provisies lopen op. Dit laatste is ook een ontwikkeling die door grotere bedrijven wordt gemeld. Daar liggen de succespercentages echter nog rond de 75% in augustus 2009 en april 2010. Binnen het grotere bedrijfsleven valt op dat de kleinere grote bedrijven relatief meer moeite hebben met het verkrijgen van vreemd vermogen dan hun 'big brothers'.

1 Schets van de financieringssituatie in het MKB¹

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de vermogenspositie en de vermogensaanwending van het niet-financiële particuliere bedrijfsleven van het MKB, waarbij ook een vergelijking met het grootbedrijf wordt gemaakt. De vermogenspositie is zichtbaar op de passivazijde van de balans en de vermogensaanwending op de activazijde van de balans.² Tenzij anders aangegeven is het MKB gedefinieerd als het bedrijfsleven tot 100 werknemers. Daarbinnen worden bedrijven tot 10 werknemers aangemerkt als kleinbedrijf en bedrijven van 10- < 100 werknemers als middenbedrijf. De financiële gegevens zijn ontleend aan FAMOS³.

1.1 Karakteristieken MKB-bedrijven

Vermogenspositie en vermogensaanwending hangen voor een belangrijk deel samen met karakteristieken van het MKB respectievelijk grootbedrijf. In deze paragraaf komen de volgende karakteristieken aan de orde die blijkens de literatuur van invloed zijn op de financiering:

- eigendomsstructuur
- vermogensrisico
- verkrijgbaarheid vermogen
- fiscale behandeling van eigen en vreemd vermogen
- liquiditeitsrisico
- kapitaalintensiteit
- sectorstructuur
- rechtsvorm
- ontwikkelfase en groeitempo ondernemingen
- cultuur.

Andere eigendomsstructuur

MKB en grootbedrijf hebben een andere eigendomsstructuur. Grotere ondernemingen hebben veelal meerdere aandeelhouders, waarbij de onderneming gestuurd wordt door managers die niet of slechts voor een beperkt deel eigenaar zijn. De beloning is beperkt afhankelijk van de winst. Dit kan leiden tot verschillen in belangen tussen managers en eigenaren.

In het MKB is de manager meestal voor een groot deel ook eigenaar en gedraagt zich daarom anders dan een doorsnee belegger/aandeelhouder. De belegger kijkt

¹ De gegevens uit dit hoofdstuk zijn vooral ontleend aan de *FAMOS-database* van EIM, waar in opgenomen de *Statistiek Financiën van Ondernemingen* van het CBS, de *FAMOS-prognoses* en de studies *Buffervermogen van het MKB* (2010, EIM) en *Cyclicaliteit of SME finance* (EIM/CSES).

² De definities van de gebruikte financiële begrippen zijn te vinden in bijlage II.

³ De *FAMOS database* is de financiële database van EIM en heeft betrekking op de periode 1993-2011. De gegevens over de rechtspersonen in het MKB en het grootbedrijf zijn voor de periode 1993-2007 volledig gebaseerd op de *Statistiek Financiën van Ondernemingen*, waarbij het CBS op verzoek van EIM het niet-financiële bedrijfsleven heeft verdeeld naar grootteklassen werkzame personen. De gegevens over de niet-rechtspersonen zijn afkomstig uit diverse andere bronnen. De gegevens over de periode 2008-2009 zijn voorlopige realisaties op basis van ontwikkelingen die REACH (rechtspersonen) aangeeft voor 2007/2008 en 2008/2009 en tenslotte prognoses van EIM (niet-rechtspersonen). De gegevens over 2010 en 2011 zijn volledig prognoses. De prognoses zijn gemaakt met het FAMOS-model van EIM.

vooral naar de (verwachte) prijsontwikkeling van de aandelen, terwijl de ondernemer-eigenaar vooral kijkt naar het ondernemersrisico, de continuïteit van de onderneming en het verdienen van een 'goede boterham'(Vermeulen, 1995; Verheggen, 2010).

Hoger vermogensrisico

MKB-bedrijven zijn veelal jonge bedrijven die in een groeifase zitten. Groeien gaat gepaard met risico's. Veel (jonge) MKB-bedrijven overleven niet. De afgelopen jaren overleefde in Nederland slechts 50% van de starters de eerste vijf jaar.¹ Jonge bedrijven tot 5 jaar maken in het MKB 45% van de populatie uit, tegenover 17% in het grootbedrijf.² Het hogere overlijdensrisico van MKB-bedrijven uit zich in een risico-opslag bij de rentevergoeding voor het vreemd vermogen. De NMa meldt in een recent onderzoek (NMa, 2009) dat de opslag echter hoger is dan op basis van de risico's zou mogen worden verwacht³. Overleven heeft veel aandacht van de ondernemer, waardoor deze zich sterk richt op de korte termijn. De opvolgingskwesitie kan een belangrijk knelpunt zijn voor het overleven (Ang, 1992).

MKB kan moeilijker aan eigen vermogen komen

Door de grotere risico's en de hoge transactiekosten kunnen MKB'ers moeilijk aan extern eigen vermogen komen. MKB-bedrijven, in het bijzonder jonge bedrijven, zijn voor veel venture capitalists minder interessant. Bij de vermogensbehoefte gaat het om kleine bedragen, terwijl de transactiekosten hoog zijn (vermogensbeheer en informatievergaring) (Roll, 1981, World Bank, 2007, EC 2006, EC site Access to finance⁴). Daarnaast houdt de ondernemer graag de zeggenschap over het bedrijf, wat in de literatuur bekendstaat als de '*restricted pecking order theory*' (Holmes en Kent, 1991; Howorth, 2001; Lopez Garcia e.a.; 2007; Moro e.a., 2010).

Verskil in kapitaalintensiteit

Het MKB is minder kapitaalintensief dan het grootbedrijf, wat zich uit in een lager aandeel van de vaste activa (37% versus 59%). Daarbinnen belegt het MKB minder in andere bedrijven. Het aandeel vlottende activa is dientengevolge ho-

¹ Zie hiervoor EIM, *Bedrijvendynamiek en werkgelegenheid*, meerdere edities.

² Op basis van de inschrijfdatum in het Handelsregister per 8-12-2010. De gemiddelde leeftijd van het MKB-bedrijf is momenteel 12 jaar en dat van het grootbedrijf 25 jaar. De gemiddelde leeftijd van het MKB is door het grote aantal starters de laatste jaren sterk afgenomen. In 2001 lag de gemiddelde leeftijd nog op bijna 16 jaar. Zie hiervoor W.H.J. Verhoeven, R.G.M. Kemp en H.H.M. Peeters, *Het effect van beleid voor (innovatieve) starters en snelle groeiers op de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit*, EIM, 2002.

³ Uit een NMa-studie over rekening courantkrediet aan het MKB komt naar voren dat de bankrente voor MKB'ers bestaat uit een basistarief voor het geld dat de banken zelf moeten inkopen inclusief een opslag. Afhankelijk van het soort bedrijf, het betalingsgedrag en het risico voor de bank, komt daar voor individuele bedrijven een individuele renteopslag bij, die varieert van 1 tot 5,5 procent. Gemiddeld betalen MKB-bedrijven een extra opslag van 75 basispunten. Zie hiervoor NMa, *Rekening-courantkredietverlening aan het MKB*, 2009.

⁴ Zie http://ec.europa.eu/enterprise/policies/finance/risk-capital/index_en.htm, EC, *Financiering van groei in het MKB - de toegevoegde waarde van Europa*, 2006 en Worldbank, *Issues in SME financing*, 2007.

ger.¹ Het verschil in kapitaalintensiteit hangt zowel samen met de grootte van het bedrijf als met de sector waarin bedrijven actief zijn. Het voorraadbeheer is even efficiënt, wat zich uit in de voorraadtermijn (30 dagen). Het aantal debiteuren- en crediteurendagen (termijn waarop vorderingen, dan wel kortlopende verplichtingen worden betaald) is in het MKB wel lager dan in het grootbedrijf.²

Sectorstructuur

Het MKB is vooral actief in de handel en dienstverlening, het grootbedrijf vooral in de industrie en zakelijke dienstverlening. Doorgaans hebben industriële bedrijven een hogere solvabiliteit dan bedrijven in andere sectoren. Financiers beoordelen kredietaanvragen van bedrijven ook mede op basis van de sector waarin het bedrijf actief is. In de praktijk leidt dit bijvoorbeeld tot verminderde toegang tot financiering door technostarters, omdat vooral deze groep van bedrijven vaak een hoog startkapitaal en een lange aanlooptijd nodig heeft voordat zij winst maken (OECD, 2006; von Dewall, 2007; Balling, Bernet en Gnan, 2009). De solvabiliteit van de technostarters lag in 2009 iets onder het gemiddelde MKB-bedrijf: 24% vs. 27% (Timmermans e.a., 2010). Banken kunnen ook de vooruitzichten in een sector meewegen bij de kredietaanvraag van het individuele bedrijf in die sector (Laveren, 2006). De vermogensstructuur hangt weer mede samen met de activastructuur. De vlottende activa worden veelal vooral kort gefinancierd, terwijl voor vaste activa vooral meer lang vreemd vermogen wordt aangetrokken (Cassar en Holmes, 2001). Een positief netto werkkapitaal (saldo van vlottende activa - kort vreemd vermogen) wordt door vermogensverstrekkers gewaardeerd als solide.

MKB maakt veel gebruik van kort vreemd vermogen

Het MKB maakt veel meer gebruik van kort vreemd vermogen dan het grootbedrijf, vooral rekening-courantkrediet en leverancierskrediet. Het aandeel kort vreemd vermogen op de balans van het MKB is 41% tegenover 30% in het grootbedrijf³. Verstrekking van kort vreemd vermogen verkleint de agency costs voor de financier. Groei van MKB-bedrijven wordt vaak gefinancierd met kort vreemd vermogen. (Van der Wijst, 1989). Dit geldt in het bijzonder voor jonge bedrijven (Wagenvoort en Hurst, 1999, Wagenvoort, 2003) en in periodes van monetaire krapte (Nilsen, 2002).

Fiscale behandeling eigen en vreemd vermogen

Verschillen in fiscale behandeling van eigen vermogen (belastingheffing op winst) en vreemd vermogen (rentelasten aftrekbaar voor de belasting) maken financiering met vreemd vermogen aantrekkelijk. De rentabiliteit op het eigen vermogen ligt boven die op het totale vermogen.⁴ Door het grotere aandeel van vreemd vermogen op de balans is de hefboom bij het MKB hoger dan bij het grootbe-

¹ Ontleend aan FAMOS. In par. 2.2 wordt hier nader op ingegaan.

² Ontleend aan FAMOS. In par. 2.3 wordt hier nader op ingegaan.

³ Ontleend aan FAMOS. In paragraaf 2.2 wordt hier nader op ingegaan.

⁴ In de literatuur wordt de lage solvabiliteit in het MKB in Duitsland (naast culturele achtergronden) in belangrijke mate geweten aan het belastingsysteem daar. Zie hiervoor Hommel, Ulrich, Hilmar Schneider, Financing the German Mittelstand, 2003 (8:2).

drijf.¹ Het MKB werkt om deze reden nog al eens met quasi vreemd vermogen (bijv. via een achtergestelde lening). Quasi vreemd vermogen heeft kenmerken van eigen vermogen en wordt verstrekt door de eigenaar zelf of zijn directe omgeving. Het voordeel hiervan is dat in moeilijke tijden rentebetalingen niet worden opgeëist. De rentebetalingen zijn aftrekbaar voor de belasting en het persoonlijke eigendom van de eigenaar staat soms garant voor de lening, dit blijkt overigens niet altijd uit de boeken (Ang, 1992). Het kabinet speelde afgelopen zomer (juli 2010) hierop in door het steunen van twee fondsinitiatieven die (risico)kapitaal vanaf € 100.000 gaan aanbieden aan het MKB².

MKB houdt meer liquiditeiten aan

Het MKB houdt meer kasgeld aan dan het grootbedrijf. Het aandeel van de liquiditeiten op de balans van het MKB bedraagt 17%, tegenover 6% bij het grootbedrijf. Ook het totaal aan vlottende activa ligt bij het MKB hoger. De current ratio is bij het MKB rond de 170 tegen 129 bij het grootbedrijf³.

De hogere liquiditeit heeft meerdere oorzaken. Belangrijk zijn daarbij het transactie- en voorzorgsmotief. Bij MKB-bedrijven is er meer onzekerheid met betrekking tot herfinanciering (Wagenaar, 2003). Ook kunnen kasmiddelen worden aangehouden in verband met een mogelijke uitkoop van een partner (Vermeulen, 1995). Daarnaast levert een ruime kaspositie onderhandelingsruimte bij banken (De Haan e.a., 1992). Bij een verkeerde kasplanning, of bij problemen rond herfinanciering, treden al snel liquiditeitsproblemen op met grote gevolgen voor de investeringsbeslissing (Petty et al., 2006). Als de liquiditeit van het bedrijf onvoldoende is om aan de betalingsverplichtingen te kunnen voldoen, kunnen er lastige problemen ontstaan:

- leveranciers gaan om betalingsgaranties (bijvoorbeeld bankgaranties) of om contante betaling vragen, of ze weigeren te leveren;
- banken gaan minder snel over tot het verhogen van het rekening-courantkrediet.

Verskil in juridische ondernemingsvorm

Het bedrijfsleven is georganiseerd in meerdere rechtsvormen. Bij de keuze van ondernemingsvorm spelen aspecten als kosten, fiscale en juridische gevolgen een grote rol. De gekozen ondernemingsvorm bepaalt wie de rechtspersoon is en eigenaar is van de onderneming. Deze eigenaar is aansprakelijk en is belastingplichtig voor de winst uit de onderneming. De aansprakelijkheid is van belang voor de financiering. Bedrijfsactiviteiten kunnen worden uitgevoerd uit hoofde van natuurlijke personen (de ondernemers van niet-rechtspersoonlijkheid bezittende ondernemingen), of rechtspersonen (rechtspersoonlijkheid bezittende ondernemingen). In het eerste geval is de ondernemer hoofdelijk aansprakelijk voor zowel het in de onderneming gestoken vermogen als het privévermogen. Ondernemer en persoon zijn hier één. Bij rechtspersonen is de ondernemer in principe slechts aansprakelijk voor het in de onderneming geïnvesteerde vermogen. Bij niet rechtspersonen en in geval van een gecombineerd directeur/grootaandeelhouderschap (bij een persoonlijke garantstelling) wordt het privévermo-

¹ Ontleend aan FAMOS. In paragraaf 2.3 wordt hier nader op ingegaan.

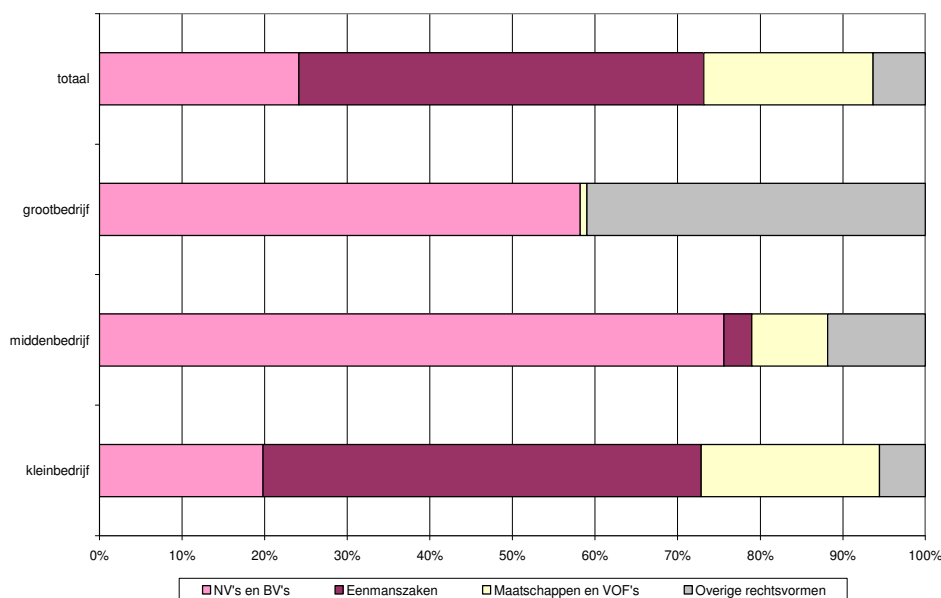
² <http://www.rijksoverheid.nl/nieuws/2010/07/05/fondsen-kredietverlening-bedrijven-krijgen-steun.html>

³ Ontleend aan FAMOS. In paragraaf 2.3 wordt hier nader op ingegaan.

gen van de ondernemen meegewogen bij financieringsvragen (Fuhri-Snethlage, 1997).

Voorbeelden van niet-rechtspersonen zijn de eenmanszaak, de vennootschap onder firma en de maatschap. Voorbeelden van rechtspersonen zijn de nv, de bv, de coöperatie, de stichting en de vereniging.

Figuur 1 Verdeling van de bedrijven in Nederland naar rechtsvorm, 2009

Bron: EIM, Buffervermogen MKB (2010).

De rechtsvorm die de bedrijven hebben gekozen, verschilt per grootteklasse. In het kleinbedrijf (tot 10 werknemers) zijn de niet-rechtspersonen overheersend (vooral eenmanszaken). Naarmate de onderneming groter is, is het risico van de hoofdelijke aansprakelijkheid steeds moeilijker door natuurlijke personen te dragen. In het midden- en grootbedrijf (10- < 100, resp. 100 en meer werknemers) zijn derhalve de rechtspersonen dominant. In het middenbedrijf zijn dat vooral de bv's en in het grootbedrijf de bv's en de dochters van buitenlandse ondernemingen (vallen onder overig, zie tabel in figuur 1).

Ontwikkelfase onderneming

De ontwikkelfase is zowel van invloed op de vermogensaanwending als op de vermogenspositie (Weston en Brigham (1972)). Bedrijven volgen een hiërarchie voor de financiering van nieuwe investeringen: in de (op)startfase vooral eigen vermogen, aangevuld met kortlopend vreemd vermogen. Als het bedrijf gaat groeien, is in toenemende mate sprake van interne financiering door winstinhouding; vervolgens als het bedrijf meer zekerheden kan bieden wordt ook in toenemende mate langlopend vreemd vermogen aangetrokken en bij een sterke groei ook door het aantrekken van eigen vermogen/venture capital. Het aantrekken van extern eigen vermogen wordt (voor de korte termijn) veelal niet door de

bestaande aandeelhouders gewaardeerd: verwatering¹ en een angst om zeggenschap kwijt te raken. Tabel 1 geeft een beeld van de financieringskarakteristieken tijdens de levenscyclus van een bedrijf (Drop en Schuit, 1992).

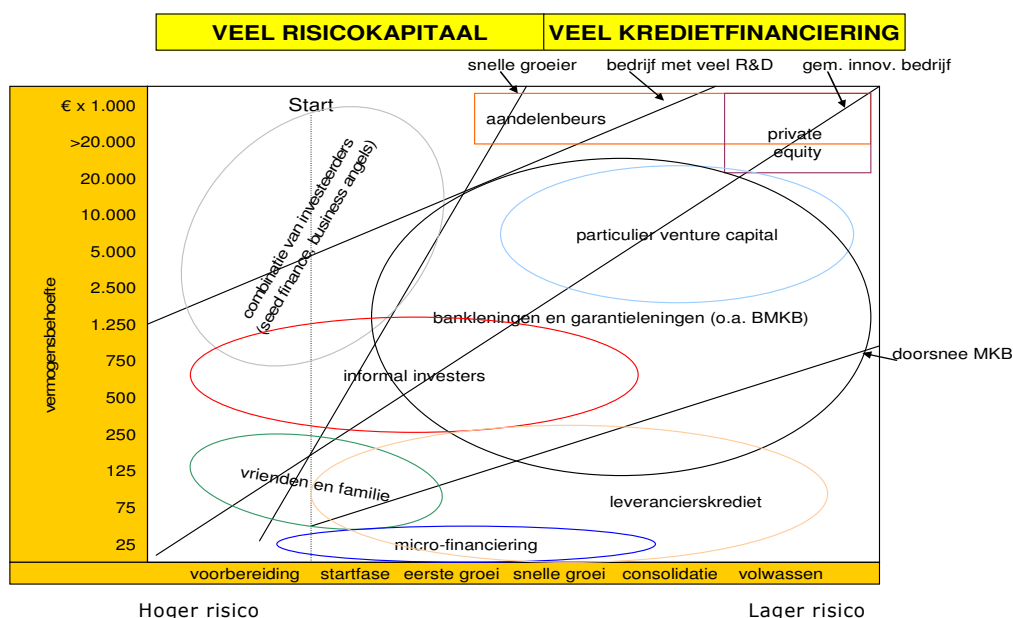
Tabel 1 Financieringskarakteristieken en ontwikkelingsfase

levensfase	startend	overleven	succes-consolidatie	aanzet groei	sterke groei	volwassen
karakteristieken						
Activa						
aard investeringen	uitbreiding	uitbreiding	vervanging	uitbreiding	veel uitbreiding	vervanging
aard activa	rel. veel vast	toename vlottend	rel. veel vlottend	rel. meer vast	toename vlottend	rel. veel vlottend
cash flows	negatief	negatief	positief, stabiel	groeiend negatief	groeiend positief	positief stabiel
ondernemingsrisico	onzeker tot hoog	afnemend negatief	lager tot stabiel	afnemend	afnemend	laag
zekerheden	weinig	toenemend	toenemend	afnemend	afnemend	veel
liquiditeitspositie	slecht	verbeterend	redelijk tot goed	verslechterend	toenemend probleem	goed tot overvloedig
Vermogensstructuur						
resultaat	negatief	negatief	positief, stabiel	positief, groei	sterke groei	stabiel of afnemend
solvabiliteit	dalend	verder dalend	toenemend	afnemend	toenemend	goed tot overvloedig
leencapaciteit	gering	gering	toenemend	volledig benut	toenemend benut	groot, niet geheel benut
Zeggenschap						
aandeelhouders	ondernemer	ondernemer, evt. extern	ondernemer	deels extern (hybride)	deels extern (noodzaak)	evt. fusie/overname
schuldeisers	terughoudend	veel controle	bereidwilliger	terughoudend	veel controle	bereidwillig
agency probleem	n.v.t.	eigen vs. vreemd vermogen (EV/VV)	gering	EV/VV, EV-management	EV/VV, EV-management	EV-management
Risico's						
financieel risico	hoog	hoog	afnemend	toenemend	afnemend	laag
flexibiliteit	gering	toenemend	redelijk	afnemend	gering	weinig noodzaak
elasticiteit	gering	toenemend	redelijk	afnemend	gering	toenemend

Bron: De financieringsstructuur van het MKB (Drop, Schuit, 1992).

In figuur 2 is schematisch weergegeven de behoefte aan financieringsmiddelen in de loop van de levenscyclus van MKB-bedrijven. Langs de horizontale as staat de levensfase en langs de verticale as de financieringsbehoefte.

Figuur 2 Schematische weergave van de behoefte aan financiering gedurende de levenscyclus van een MKB-bedrijf

Bron: EIM, Buffervermogen MKB, 2010.

¹ Dezelfde winst moet dan door meer aandeelhouders worden gedeeld, wat op de korte termijn een koersdrukkend effect zal hebben. Omgekeerd gaan (beursgenoteerde) bedrijven met 'overtollig' vermogen er vaak toe over om eigen aandelen in te kopen om zo de koers op te krikken.

De financieringsbehoefte verschilt per bedrijfstype. Snelle groeiers zijn veelal jong en groeien hard, waardoor in korte tijd een sterk toenemende behoefte aan vermogen is. Bedrijven met R&D zijn kapitaalintensief en hebben al in de voorbereidende fase een grote financieringsbehoefte, die met de groei van het bedrijf verder toeneemt. Bij innovatieve bedrijven die niet systematisch aan R&D doen, maar wel product- of procesinnovaties realiseren is de vermogensbehoefte in de voorbereidende fase lager, maar de behoefte neemt wel gestaag toe. Bij het doorsnee MKB is de vermogensbehoefte het laagst. De bedrijven zijn veelal arbeidsintensief. Door winstinhouding zijn ze in staat om in belangrijke mate in de vermogensbehoefte te voorzien, aangevuld met bankleningen en leverancierskrediet.

Een recente EIM-studie laat zien dat snelle groei, maar ook krimp, gemiddeld genomen gepaard gaat met een verslechtering van de solvabiliteit, terwijl een gematigde groei of stagnatie juist leidt tot een verbetering van de solvabiliteit. (Bangma et al, 2009).¹

Uit een studie van de EIB (Wagenvoort, 2003) komt naar voren dat er een relatie is tussen de hoogte van de verandering in de solvabiliteit van Europese bedrijven en de bedrijfsgrootte. Hoe kleiner het bedrijf, hoe minder de solvabiliteit jaarlijks verandert. Wagenvoort suggereert dat kleine bedrijven terughoudender zijn in het aanpassen van de vermogensstructuur aan veranderende groeikansen dan grote bedrijven. Het MKB is ook minder conjunctuurgevoelig.²

Culturele verschillen

De verhouding tussen eigen en vreemd vermogen wordt ook bepaald door de cultuur. Continentaal Europa (en ook Nederland) heeft een lange traditie op het gebied van leningfinanciering. Dit geldt in het bijzonder voor de Duitstalige landen en ook Nederland. Banktradities, het type bank dat in bepaalde landen opereert en contacten met de bedrijven zijn hiervoor sterk bepalend. In landen als België en Frankrijk is er veel meer afstand tussen bankier en ondernemer (EC, 2001; EIB papers, 2003).³

De hoogte van het buffervermogen wordt daarnaast mede bepaald door de risicoaversie van vermogensverstrekkers. In de Angelsaksische landen zijn financiers bereid meer risico te nemen dan in Continentaal Europa. Nederland staat bekend als risicodragers (Jonkheer et al., 1997).

¹ Het onderzoek betrof bedrijven die in 2006 minstens 5 jaar bestonden en personeel in dienst hadden.

² Zie hiervoor ook het Webmazine van het CBS: <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/bedrijven/publicaties/artikelen/archief/2010/2010-3246-wm.htm>.

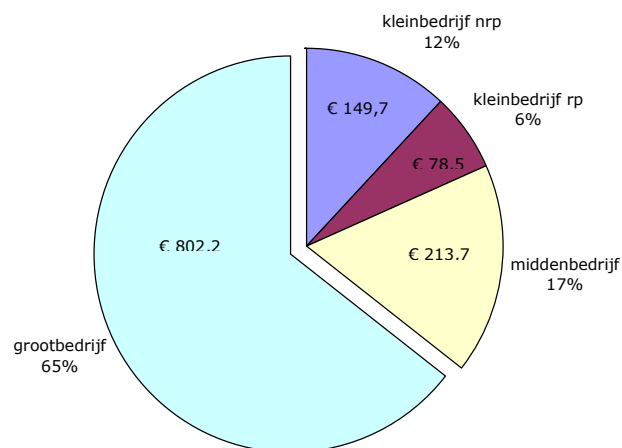
³ Europe's changing financial landscape: The financing of small and medium-sized Enterprises, special EIB papers, 2003 (8:2).

1.2 Herkomst en aanwending van het vermogen in 2009¹

Geïnvesteed vermogen

Het totale niet-financiële bedrijfsleven (exclusief landbouw, delfstoffenwinning, openbaar nut en zorg) had in 2009 een totaal geïnvesteed vermogen van ca. € 1.244 miljard. Het MKB tot 100 werkzame personen had hierin een aandeel van 35% (€ 442 miljard). Binnen het MKB heeft het middenbedrijf het grootste aandeel in het totale vermogen. Figuur 3 geeft een beeld van de vermogensverdeling naar grootteklasse.

Figuur 3 Verdeling totaal geïnvesteed vermogen niet-financieel bedrijfsleven naar grootteklasse, 2009

Bron: EIM, FAMOS.

MKB en grootbedrijf hebben een verschillende kapitaal- en vermogensstructuur (zie tabel 2 hieronder). Verschillen in kapitaalstructuur hangen samen met de verschillen in kapitaalintensiteit, beleggingen, voorraadbeheer en kasmanagement.

Ook binnen het MKB zijn er weer grote verschillen tussen het niet-rechtspersoonlijkheid bezittende kleinbedrijf, het rechtspersoonlijkheid bezittende kleinbedrijf en het middenbedrijf.

Activastructuur niet-financieel bedrijfsleven

De activastructuur van de balans geeft een beeld van de wijze waarop het vermogen is vastgelegd. Bij het MKB is het geïnvesteede vermogen, meer dan bij het grootbedrijf, vastgelegd in vlottende activa. Dit hangt vooral samen met de geringere kapitaalintensiteit van het MKB. Binnen de vlottende activa vormen de kortlopende vorderingen de belangrijkste post. Dit geldt zowel voor het MKB als voor het grootbedrijf. Het MKB houdt veel meer liquide middelen aan dan het grootbedrijf. Het hogere bedrijfsrisico speelt hierbij een belangrijke rol. Dit geldt in het bijzonder voor het kleinbedrijf (zowel rechtspersonen als niet-rechtspersonen).

¹ Data zijn ontleend aan de FAMOS database (1993-2009). Voor achtergronden zie ook paragraaf 2.1.

Bij het MKB bestaan de vaste activa vooral uit (im)materiële activa. Het MKB wijkt hiermee sterk af van het grootbedrijf, waar de vaste activa voor meer dan de helft uit financiële activa bestaan, zoals beleggingen en deelnemingen. Opvallend is dat binnen het MKB het niet-rechtspersoonlijkheid bezittende kleinbedrijf meer in vaste activa heeft vastgelegd dan de rechtspersonen. Tabel 2 geeft een beeld van de activastructuur van de diverse grootteklassen.

Tabel 2 De activastructuur van het niet-financiële bedrijfsleven naar grootteklasse, 2009*

	totaal	MKB	waarvan			GB
			klein (nrp)	klein (rp)	midden	
	in % totaal					
vaste activa	51	37	46	37	34	59
- (im)materiële activa	27	29	44	27	26	25
- financiële activa	24	7	2	11	7	34
vlottende activa	49	63	54	63	66	41
- voorraden	9	13	15	7	16	7
- kortlopende vorderingen	30	33	17	35	36	28
- liquide middelen	10	17	22	20	14	6

* Voorlopige realisatie.

Bron: EIM, FAMOS.

Passivastructuur niet-financieel bedrijfsleven

De passivazijde van de balans geeft een beeld van de vermogenspositie, de verdeling tussen eigen en vreemd vermogen.

Het MKB heeft een geringer buffervermogen dan het grootbedrijf. De activa zijn slechts voor 28% gefinancierd met eigen vermogen; in het grootbedrijf is dat 41%. Verder is het MKB voor een groot deel met kort vreemd vermogen gefinancierd. In het MKB bestaat 41% van het totale vermogen uit kortlopend vreemd vermogen; in het grootbedrijf is dat 30%. Tabel 3 geeft hiervan een beeld.

Tabel 3 De passivastructuur van het niet-financiële bedrijfsleven naar grootteklasse, 2009*

	totaal	MKB	waarvan			GB
			klein (nrp)	klein (rp)	midden	
	in % totaal					
eigen vermogen	41	28	19	34	30	41
vreemd vermogen	59	72	81	66	70	59
- lang	26	31	44	28	27	29
- kort	33	41	37	38	43	30

* Voorlopige realisatie.

Bron: EIM, FAMOS.

1.3 Beoordeling financiële positie in 2009¹

Voor het beoordelen van de financiële positie zijn resultatenrekening en balans onlosmakelijk met elkaar verbonden. Op de resultatenrekening zijn de stroomgrootheden van de bedrijven weergegeven, zoals productie, verkopen, kosten en winst en op de balans staan de voorraadgrootheden (activa) en de beschikingsmacht over het vermogen. Voor de productie en verkoop van goederen en diensten zijn kapitaalgoederen nodig. Voor de productie en verkoop moeten voorts voorraden grondstoffen, halffabricaten en handelsgoederen worden aangehouden en heeft de onderneming te maken met het feit dat levering en betaling niet synchroon lopen. De ondernemer moet voorfinancieren en dient voortdurend geld in kas te hebben voor het doen van investeringen, inkopen, salarissen e.d. Dit kan met eigen dan wel met vreemd vermogen. De geldverschaffer wil wel een vergoeding voor deze financiering: rentebetalingen bij het vreemd vermogen en winstuitkering/dividend bij het eigen vermogen. Winsten die niet worden uitgekeerd, leiden tot een verhoging van het eigen vermogen. Met financiële kengetallen wordt de financiële positie van de bedrijven beoordeeld. Ze zijn deels geheel van de balans afgeleid en deels door een koppeling van balans en resultatenrekening.

Financiële kengetallen

Met de financieringskengetallen kan in één oogopslag een indruk worden verkregen van de financiële positie van een bedrijf. Banken maken er gebruik van bij de beoordeling van kredietaanvragen. Deze kengetallen geven bijvoorbeeld weer in hoeverre bedrijven in staat zijn hun langlopende en kortlopende schulden af te lossen, of wat de termijnen zijn waarover debiteuren en crediteuren hun schulden betalen. In de paragrafen en hieronder komen liquiditeits-, solvabiliteits- en rentabiliteitsratio's aan de orde. Daarnaast is er een viertal activiteiten- en termijnratio's, te weten de omloopsnelheid van het vermogen, de voorraadtermijn, de debiteurentermijn en de crediteurentermijn². In tabel 4 zijn enkele belangrijke financiële kengetallen weergegeven.

¹ Ontleend aan de FAMOS-database. Voor achtergronden zie ook paragraaf 2.1.

² Een toelichting op de genoemde kengetallen is te vinden in bijlage II.

Tabel 4 Financiële kengetallen van het niet-financiële bedrijfsleven naar grootteklasse, 2009*

	totaal	MKB	waarvan			GB
			klein (nrp)	klein (rp)	midden	
liquiditeit (current ratio) in %	146	170	188	173	161	129
solvabiliteit in %	39	27	19	34	30	45
rentabiliteit eigen vermogen in %	7	14	8	13	19	4
rentabiliteit totaal vermogen in %	5	11	17	6	9	2
omloopsnelheid vermogen in %	104	145	95	93	187	81
voorraadtermijn in dagen	30	30	27	30	31	30
debiteurentermijn in dagen	93	81	98	137	65	105
crediteurentermijn in dagen	30	29	38	36	25	31

* Voorlopige realisatie.

Bron: EIM, FAMOS

Liquiditeit

Het MKB heeft in 2009 een betere liquiditeitspositie dan het grootbedrijf. De current ratio van het MKB kwam uit op 170 tegenover 129 voor het grootbedrijf. Dit komt omdat MKB-bedrijven naar verhouding over meer liquide middelen en voorraden (vlottende activa) beschikken dan grote bedrijven. Met het aanhouden van een hoog aandeel voorraden en liquide middelen kan snel en beter worden ingespeeld op de wensen van de consument. Daarnaast speelt de bufferfunctie bij MKB-bedrijven een grotere rol dan bij grote bedrijven. Bedrijven moeten een financiële buffer van liquide middelen aanhouden om in staat te zijn om onverwachte gelduitgaven te verrichten. De ontwikkeling van de cash-flow van kleine en middelgrote bedrijven is omgeven met meer onzekerheid door een mindere mate van differentiatie van product- en klantgroepen (en dus ook risicospreiding) ten opzichte van het grootbedrijf. Ook speelt mee dat veel producten van kleinere bedrijven zich, wat betreft de levenscyclus, relatief vaker in een minder volwassen stadium bevinden. Dit vergroot tevens de mate van onzekerheid over de te verwachten inkomsten. Bij een tegenvallende omzet moet dan een beroep kunnen worden gedaan op de liquide middelen om het bedrijfsproces op gang te houden (bijvoorbeeld het voldoen aan betalingsverplichtingen zoals salarissen en kortlopende schulden).

Tussen de sectoren in het MKB zijn geen grote verschillen te ontdekken. Alleen de horeca en de transportsector laten een relatief zwakke liquiditeitspositie zien. In de horeca worden de vaste activa deels met kort vreemd vermogen gefinancierd. Bedrijven in de transportsector hebben vaak een vaste klantenkring waarvoor zij diensten verrichten, wat een stabiliserende werking heeft op de ontwikkeling van de cash-flow. Bovendien gaat het vaak om grote orders. Dit verkleint de noodzaak tot het aanhouden van vlottende activa in het kader van de bufferfunctie. De MKB-sector met de beste liquiditeitspositie is de detailhandel. Ook de groothandel en de autosector hebben een relatief hoge current ratio. De detailhandel en de autosector bezitten relatief veel voorraden, terwijl de groothandel vooral veel gebruik maakt van betaling op rekening (hoog aandeel kortlopende vorderingen). Dit komt vooral doordat de groothandel veel vaste afnemers heeft, wat tevens de noodzaak vermindert om deze vlottende activa met kort vreemd

vermogen te financieren. Op basis van opgebouwde klantenrelaties zijn de verwachte inkomsten immers minder onzeker.

Solvabiliteit

De solvabiliteitspositie van het MKB (aandeel eigen vermogen in totaal vermogen) blijft achter bij die van het grootbedrijf (27% versus 45%).¹ Met name bij de kleine niet-rechtspersonen is de solvabiliteitspositie zwak (19%). Kleine bedrijven kampen vooral met een 'finance gap' (m.n. een tekort aan eigen vermogen c.q. problemen met het aantrekken daarvan). Dit komt met name doordat MKB-bedrijven door de beperkte toegang tot de open vermogensmarkten, als ook de angst om zeggenschap te verliezen (restricted pecking order, zie par. 2.1), vooral zijn aangewezen op kredietverlening door banken en leverancierskrediet. Vermogen afkomstig van informal investors, venture capitalists, en participatiemaatschappijen en private equity funds wordt maar weinig gebruikt (zie hiervoor par. 4.2.1). De belangrijkste bronnen van eigen vermogen voor kleinere bedrijven -winstinhouding en inbreng van eigen geld- vormen slechts een fractie van de bedragen die grote bedrijven kunnen aantrekken op de open vermogensmarkten (bijvoorbeeld door de emissie van aandelen).

Een minder goede solvabiliteit leidt ook tot een beperktere leencapaciteit ten aanzien van vreemd vermogen: banken zijn vanwege de hogere financieringsrisico's van MKB-bedrijven terughoudend in het verstrekken van relatief omvangrijke leningen en kredieten. De looptijd van leningen is bij kleine bedrijven doorgaans korter dan bij grote bedrijven. De solvabiliteitsnorm verschilt per sector. De minimale norm die banken hanteren is sectorafhankelijk en ligt tussen de 10% en de 30%.

Zoals tabel 5 laat zien, bestaan er binnen het MKB verschillen tussen sectoren wat betreft de solvabiliteitspositie. De solvabiliteitspositie van met name de horeca en detailhandel is zwak. De bedrijven in de horeca en persoonlijke dienstverlening zijn meestal van beperkte omvang en meer gericht op de bedrijfsvoering op korte termijn. De zakelijke dienstverlening en de industrie kennen de gunstigste solvabiliteitspositie.

Rentabiliteit

Uit tabel 4 (blz. 22) blijkt dat de rentabiliteit van zowel het eigen vermogen (REV) als het totale vermogen (RTV) in het MKB naar verhouding hoger is dan in het grootbedrijf.

¹ Deze gegevens over 2009 zijn een voorlopige realisatie, vooral gebaseerd op de Statistiek Financiën van Ondernemingen 2007 (rechtspersonen, CBS), de ontwikkelingen van de vermogenscomponenten in 2008 en 2009 op basis van REACH (rechtspersonen, Bureau van Dijk) en prognoses van EIM met het FAMOS-model (niet-rechtspersonen). De cijfers zijn exclusief landbouw, delfstoffenwinning, openbaar nut en zorg. CentER Applied Research heeft in 2010 een financiële analyse uitgevoerd op basis van REACH-gegevens. In deze studie wordt gevonden dat de solvabiliteit voor MKB en grootbedrijf weinig van elkaar verschillen. Naast de bron verschilt de afbakening van het MKB. MKB is in deze studie gedefinieerd als bedrijven tot 100 werknemers. In de CentER-studie is het MKB gedefinieerd als bedrijven met een omzet tot € 50 miljoen en/of een balansomvang tot € 43 miljoen. Niet-rechtspersonen ontbreken in de analyse van CentER. Ook inhoudelijk verschillen de databases sterk. Zowel de sectorsamenstelling, als de grootteklassematenstelling is in REACH anders dan in FAMOS (en CBS). Volgens REACH had het MKB tot 100 werkzame personen (exclusief niet-rechtspersonen) in 2008 een aandeel in het totale vermogen van 70%, volgens FAMOS is het aandeel van het MKB (inclusief niet-rechtspersonen) 'slechts' 35%.

De relatief hoge waarde van de REV ten opzichte van de RTV is het gevolg van de hefboomwerking, waarbij de winst na belasting als percentage van het eigen vermogen (REV) het rentetarief voor het gebruik van vreemd vermogen overtreft. Wanneer in dergelijke gevallen sprake is van een relatief lage solvabiliteit (verhouding eigen vermogen/totaal vermogen), wordt de hefboomwerking versterkt. Dit effect is dus sterker binnen het MKB ten opzichte van het grootbedrijf. Bij het grootbedrijf is minder sprake van een hefboomwerking, gegeven de sterkere solvabiliteitspositie.

Naar sector bezien is er sprake van relatief grote verschillen. Met name in de detailhandel, het transport en de persoonlijke dienstverlening zijn de rentabiliteitspercentages slecht. De detailhandel had in 2009 zelfs een negatief rendement op het totale vermogen (gecorrigeerd voor de arbeidslonen die zelfstandigen zichzelf toekennen), als gevolg van de scherpe prijsconcurrentie en krappe winstmarges. In de bouw, groothandel en zakelijke dienstverlening zijn de rentabiliteitspercentages verhoudingsgewijs hoog. Hieraan kunnen meerdere oorzaken ten grondslag liggen, zoals een relatief beperkt eigen vermogen in verhouding tot de nettowinst na belasting, een sterke hefboomwerking (lage solvabiliteit) en/of een relatief hoge netto toegevoegde waarde (winstgevendheid).

Omloopsnelheid van het vermogen

De omloopsnelheid van het vermogen bij het MKB ligt op een veel hoger niveau dan bij het grootbedrijf (zie tabel 4, blz. 24). Een belangrijke verklaring hiervoor is dat het grootbedrijf een veel hogere kapitaalintensiteit heeft (veel vaste activa) dan het MKB. MKB-bedrijven houden relatief meer vlottende activa aan, die sneller te gelde kunnen worden gemaakt dan de bedrijfsmiddelen met een lange looptijd, en hebben meer geld in kas.

Tussen de sectoren in het MKB is met name bij dit kengetal sprake van grote verschillen. De omloopsnelheid in de autosector en de handel (detailhandel en groothandel) is bijvoorbeeld vele malen hoger dan in de dienstverlenende sectoren. De handelssectoren hebben een veel groter aandeel vlottende activa dan de zakelijke en persoonlijke dienstverlening, als gevolg van het aanhouden van voorraden. De dienstverlening kent slechts een beperkt aandeel voorraden, aangezien arbeid de belangrijkste productiefactor is. Naar verhouding investeert de dienstverlening dus meer in vaste activa, die minder snel in geld (omzet) kunnen worden omgezet.

Voorraadtermijn

De voorraadtermijn is in het MKB en het GB ongeveer gelijk. Ook binnen het MKB zijn de verschillen beperkt (zie tabel 4).

Naar sector bezien, is de voorraadtermijn in de transportsector uitermate laag (zie tabel 5). Deze sector heeft amper met voorraden te maken. Dit geldt grotendeels ook voor de zakelijke en de persoonlijke dienstverlening. In de horeca is de voorraadtermijn om een andere reden aan de lage kant. Deze sector heeft voornamelijk te maken met voorraden met een relatief korte houdbaarheidstermijn (verse voedingsmiddelen, dranken). De detailhandel, de autosector en de industrie hebben relatief lange voorraadtermijnen.

Debiteurentermijn

De debiteurentermijn is in het MKB aanmerkelijk korter dan in het grootbedrijf (zie tabel 4). Dit heeft te maken met het feit dat grotere bedrijven meer zaken doen met grotere, vaste afnemers, waardoor klantenrelaties hechter worden en het betaalgedrag soepeler. Bovendien kunnen grotere bedrijven tegenvallers die ontstaan als gevolg van slecht betalende klanten beter opvangen.

In de detailhandel en in de autosector wordt in belangrijke mate contant afgerekend, wat leidt tot een korte debiteurentermijn. Tegenover de genoemde sectoren met korte debiteurentermijnen, staan de sectoren waar het 'betalen van rekeningen door klanten' relatief lang op zich laat wachten. Koploper is de zakelijke dienstverlening, waar men gemiddeld 129 dagen op zijn geld moet wachten, gevolgd door de persoonlijke dienstverlening.

Crediteurentermijn

De crediteurentermijn is voor het MKB iets langer dan voor het grootbedrijf (zie tabel 4). Het MKB maakt meer dan het grootbedrijf gebruik van leverancierskrediet als alternatief voor de vaak duurdere banklening of rekening-courantkrediet. In de autosector, de detailhandel en de horeca staan rekeningen van leveranciers gemiddeld het kortst open. Omdat in deze sectoren veel liquide middelen binnenkomen als gevolg van de grote mate waarin klanten contant afrekenen, betalen de MKB-bedrijven in deze sectoren zelf ook in grote mate contant. Hierdoor blijven de transactiekosten laag. De bouwnijverheid, het transport en de industrie hebben in 2009 de langste crediteurentermijnen.

Tabel 5 Financiële kengetallen van het MKB naar sector, 2009*

	<i>current ratio</i>	<i>solva- biliteit</i>	<i>rentabili- teit eigen vermogen</i>	<i>rentabili- teit totaal vermogen</i>	<i>omloop- snelheid vermogen</i>	<i>voor- raad- termijn</i>	<i>debi- teuren- termijn</i>	<i>credi- teuren- termijn</i>
	(%)	(%)	(%)	(%)	(%)	(dagen)	(dagen)	(dagen)
industrie	165	31	16	11	134	39	88	34
bouwnijverheid	168	25	20	20	149	25	84	40
autobedrijven	196	25	8	8	216	48	39	23
groothandel	167	31	20	10	222	33	61	25
detailhandel	204	21	-1	8	162	47	44	24
horeca	121	13	23	12	77	10	82	29
transport	133	25	3	6	127	5	81	36
zakelijke diensten (niet-financieel)	189	31	15	13	93	12	159	31
persoonlijke diensten	160	23	2	9	58	17	127	40
totaal MKB	170	27	14	11	143	30	81	29

* Voorlopige realisatie.

Bron: EIM, FAMOS.

1.4 Ontwikkelingen 1993-2009

In tabel 6 wordt een beeld geschetst van de financiële positie van het MKB in de periode 1993-2009. Uit de cijfers komt naar voren dat de financiële positie van het MKB over het algemeen is verbeterd. Wat wel opvalt, is de afname van de omloopsnelheid van het vermogen. Dit houdt in dat per euro omzet steeds meer vermogen nodig is. Verder blijkt dat de betalingsdiscipline is afgenomen bij vooral de klanten (debiteurentermijn), maar in mindere mate ook bij de bedrijven (crediteurentermijn). De afgenomen betalingsdiscipline blijkt ook uit de ontwikkeling van de payment incidents index (zie tekstbox onderaan deze pagina). De financiële crisis (2007-2009) heeft in het MKB geleid tot een afname van het geïnvesteerde vermogen en het eigen vermogen, terwijl het vreemde vermogen toenam. Dit resulteerde in een kleine verslechtering van zowel de solvabiliteit als de liquiditeit. Alle sectoren hadden hiermee te maken.

Tabel 6 Financiële kengetallen van het MKB, 1993-2009

	1993	1997	2001	2006	2007	2008*	2009*
liquiditeit (current ratio) in %	149	152	152	161	172	171	170
solvabiliteit in %	20	22	24	25	28	28	27
rentabiliteit eigen vermogen in %	10	11	11	14	17	16	14
rentabiliteit totaal vermogen in %	7	7	7	7	12	12	11
omloopsnelheid vermogen in %	163	154	154	151	150	148	143
voorraadtermijn in dagen	33	34	33	31	30	30	30
debiteurentermijn in dagen	55	58	60	76	79	80	81
crediteurentermijn in dagen	21	23	23	28	29	29	29
geïnvesteed vermogen, index 1993=100	100	114	160	189	197	200	195

* Voorlopige realisatie.

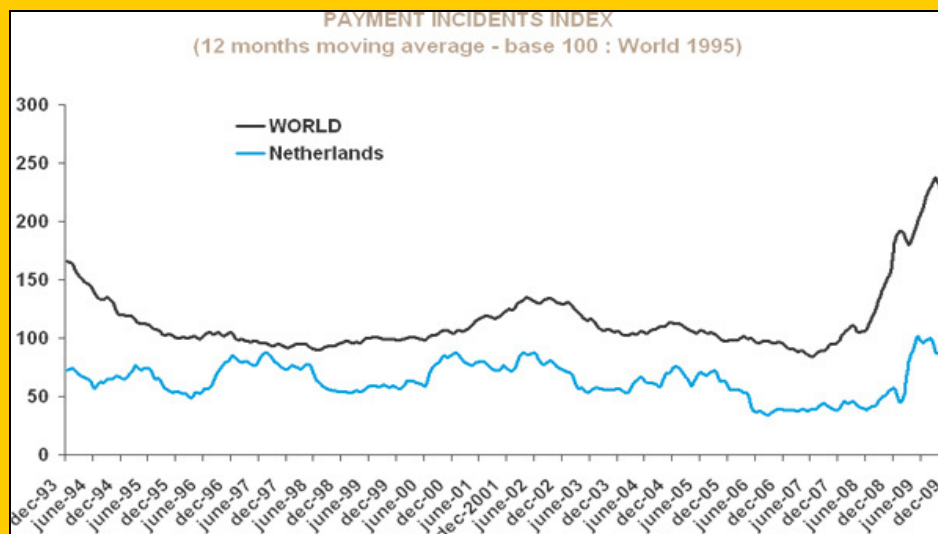
Bron: EIM, FAMOS, mede op basis van SFO (CBS).

Betalingsachterstanden

Kredietverzekeraar Coface registreert per land in hoeverre rekeningen in een land niet tijdig worden betaald, uitgedrukt in de 'payment incidents' index.

Ten opzichte van andere landen scoort Nederland goed. De betalingsdiscipline is gedurende de periode 1993-2009 beduidend beter dan gemiddeld. Figuur 4 geeft hiervan een beeld. Wel zijn ook in Nederland de betalingsachterstanden tijdens het hoogtepunt van de financiële crisis (2009) sterk opgelopen. De index verslechterde met name in Griekenland, Spanje, Portugal, Ierland, het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten. In België is de situatie vergelijkbaar met Nederland, maar in Duitsland steeg de index minder.

Figuur 4 Ontwikkeling van het aantal betalingsincidenten in Nederland (wereld 1995=100)

Bron: Coface.

1.5 Prognoses voor 2010-2011¹

Voor 2010 en 2011 wordt nog geen verbetering van de solvabiliteit van het MKB verwacht. Deze verslechtert zelfs nog iets. Het eigen vermogen groeit in 2010 vrijwel niet, terwijl het korte vreemde vermogen nog licht toeneemt. In 2011 neemt de omvang van het eigen vermogen weer toe, maar het vreemde vermogen stijgt harder, met name het korte vreemde vermogen. De liquiditeitspositie blijft naar verwachting ongewijzigd. Wel stijgt de omloopsnelheid van het vermogen weer enigszins. De solvabiliteit verslechtert met name bij de niet-rechtspersonen in het kleinbedrijf en de middenbedrijven. De verslechtering treedt in de meeste sectoren op. Alleen in de industrie treedt een kleine verbetering op. Tabel 7 geeft een beeld van de ontwikkelingen in het niet-financiële MKB.

¹ Met behulp van het model PRISMA maakt EIM op sectorniveau prognoses voor het lopende en het komende jaar. Zie hiervoor <http://www.ondernemerschap.nl/pdf-ez/N200512.pdf>. Met de FAMOS-module kunnen de geprognosticeerde economische kerncijfers worden aangevuld met financieringscijfers van het MKB en het grootbedrijf. Het model genereert ramingen van de balansstructuur, aangevuld met financiële kengetallen, voor 9 sectoren, verdeeld naar 3 grootteklassen werknemers. Bij het kleinbedrijf is nog een onderscheid gemaakt tussen rechtspersonen en niet-rechtspersonen. De prognoses zijn volledig gebaseerd op de uitgangspunten van de Macro Economische Verkenning 2011 van het CPB. Benadrukt moet worden dat het CPB geen uitsplitsing geeft naar sector en grootteklassen. De ontwikkelingen van MKB en grootbedrijf lopen ook niet parallel. Zo verslechterde de winstgevendheid van het MKB tijdens de crisis minder dan die in het grootbedrijf. In de jaren 2010 en 2011 is echter het winstherstel in het MKB, in tegenstelling tot het grootbedrijf, maar beperkt. Het grootbedrijf is conjunctuurgevoeliger. Zie hiervoor ook het Webmazine van het CBS: <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/bedrijven/publicaties/artikelen/archief/2010/2010-3246-wm.htm>.

Tabel 7 Financiële kengetallen van het MKB, prognose 2009-2011

	2009*	2010**	2011**
liquiditeit (current ratio) in %	170	170	170
solvabiliteit in %	27	27	25
rentabiliteit eigen vermogen in %	14	14	14
rentabiliteit totaal vermogen in %	11	11	11
omloopsnelheid vermogen in %	143	145	146
voorraadtermijn in dagen	30	30	30
debiteurentermijn in dagen	81	80	80
crediteurentermijn in dagen	29	29	29
geïnvesteed vermogen, index 1993=100	195	195	196

* Voorlopige realisatie.

** Prognose.

Bron: EIM, FAMOS.

1.6 Verkregen financiering en de conjunctuur

Er bestaat een relatie tussen financiering en conjunctuur. In tijden van laagconjunctuur is de vraag naar financiering lager en is de verkrijgbaarheid lastiger door aangescherpte voorwaarden. Zie hiervoor hoofdstuk 3 en 4.

EIM heeft samen met het Engelse bureau CSES voor de Europese Commissie onderzoek gedaan naar de effecten van de conjunctuur op de financiering van het MKB¹. Hiervoor is met behulp van de Europese Bach-database (EcFin) een regressieanalyse uitgevoerd naar de relatie tussen de groei en financiering.

Hierbij is gekeken naar de effecten van BBP-groei op bankkrediet, factoring, leasing en venture capital. Vervolgens is ceteris paribus een what-if-analyse uitgevoerd voor drie varianten in afwijking van het gemiddelde groeipad:

- 1,5 procentpunt lagere BBP-groei
- 2,5 procentpunt lagere BBP-groei
- 4 procentpunt lagere BBP-groei.

Tabel 8 geeft een beeld van de effecten van lagere groei (ceteris paribus) op de verschillende financieringsvormen in afwijking van het gemiddelde groeipad.² Zoals de tabel laat zien zijn de effecten aanzienlijk. De effecten zijn het grootst bij venture capital en factoring. Ten aanzien van bankleningen zijn de effecten voor middelgrote bedrijven groter dan voor kleine bedrijven (rechtspersonen). De solvabiliteit van middelgrote bedrijven is doorgaans ook lager.

¹ EIM en CSES, *Cyclicalilty of SME finance (2009)*. De studie is bij de EC te downloaden op <http://www.insme.org/documenti/Cyclicalilty%20of%20SME%20finance.pdf>

² Het zijn effecten in afwijking van het normale groeipad. Het is géén prognose van de vermogensverstrekking aan het MKB. Andere factoren die van invloed zijn op de vermogensverstrekking zijn buiten de beschouwing gebleven. De berekeningen hebben alleen betrekking op het MKB; voor het grootbedrijf is geen regressieanalyse uitgevoerd.

Tabel 8 Effect van lagere groei op verschillende financieringsvormen in het MKB*

	<i>effect van lagere economische groei op de relatieve verandering van verschillende financieringsvormen</i>		
	<i>-1.5%-punt</i>	<i>-2.5%-punt</i>	<i>-4%-punt</i>
banklening aan kleine bedrijven (rp)	-3.0%-punt	-5.0%-punt	-7.9%-punt
banklening aan middelgrote bedrijven	-4.4%-punt	-7.4%-punt	-11.8%-punt
factoring	-10.3%-punt	-17.1%-punt	-27.4%-punt
leasing	-6.8%-punt	-11.4%-punt	-18.2%-punt
venture capital	-19.2%-punt	-32.1%-punt	-51.3%-punt

Voor kleine niet-rechtspersonen is geen regressieanalyse uitgevoerd, wegens het ontbreken van internationale data. Grote bedrijven vielen buiten de scope van het onderzoek.

Bron: EIM/CSES, Cyclicaliteit van SME financiering (2009).

2 Beoordeling vraag en aanbod bankleningen: perceptie van banken

2.1 Conjunctuurgevoeligheid vraag en aanbod

Bank lending Survey (BLS)

In opdracht van de ECB voeren alle centrale banken in de Eurozone een enquête uit over de ontwikkeling van de vraag naar bankkrediet (vraagkant) en de veranderingen bij de toekenningscriteria (aanbodkant). Het zijn oordelen van banken betreffende de kredietvraag van bedrijven en de toekenningscriteria die banken hierbij hanteren. Hierbij wordt een onderscheid gemaakt tussen het MKB en grote bedrijven¹. Bij de toekenningscriteria gaat het om een totaaloordeel met betrekking tot de kredietvoorwaarden, de kredietlimiet, de looptijd en de risico-opslag bij de gevraagde rente.

Vraag en beoordeling toekenningscriteria sterk conjunctuurbepaald

Zowel vraag als aanbod reageren sterk op de economische situatie. Bij een recessie (zoals ten tijde van de kredietcrisis) worden de kredietvoorwaarden (sterk) aangescherpt, terwijl de vraag (sterk) afzwakt. De ECB zegt hierover in april 2008:

'Regarding the terms and conditions of credit, banks tightened credit standards further in net terms, especially by means of net increases in margins on both average loans (62%, up from 38% in the previous round) and riskier loans (72%, up from 58% in the previous round). Non-price terms and conditions also made an increased contribution to the stronger net tightening observed in credit standards in the first quarter of 2008, particularly the size of loans or credit lines, but also collateral requirements and other terms and conditions'.²

Overigens was het beeld begin 2009 (hoogtepunt kredietcrisis) redelijk vergelijkbaar met dat van de vorige recessie (begin 2003), al was de aanscherping van de voorwaarden nu iets sterker. Ook de afzwakking van de vraag werd als sterker beoordeeld.

Tijdens het hoogtepunt van de kredietcrisis droegen binnen de Eurozone alle aspecten van de toekenningscriteria bij aan de verscherping van de voorwaarden.³ Figuur 5 geeft een beeld van de ontwikkeling van vraag en aanbod voor de gehele Eurozone tijdens de conjunctuurcyclus 2003-2009 in de Eurozone.⁴ Het betreft hier antwoorden van banken op de vraag of de vraag naar krediet is toe- of afgenomen, resp. de beoordelingscriteria zijn aangescherpt of versoepeld. Bij de

¹ Het MKB is in dit hoofdstuk, in afwijking van de rest van deze studie, afgebakend tot € 50 miljoen omzet. De BLS is bij de ECB te vinden op <http://www.ecb.europa.eu/stats/money/surveys/lend/html/index.en.html> en bij DNB op <http://www.statistics.dnb.nl/popup.cgi?statistics/excel/t5.5nk.xls>.

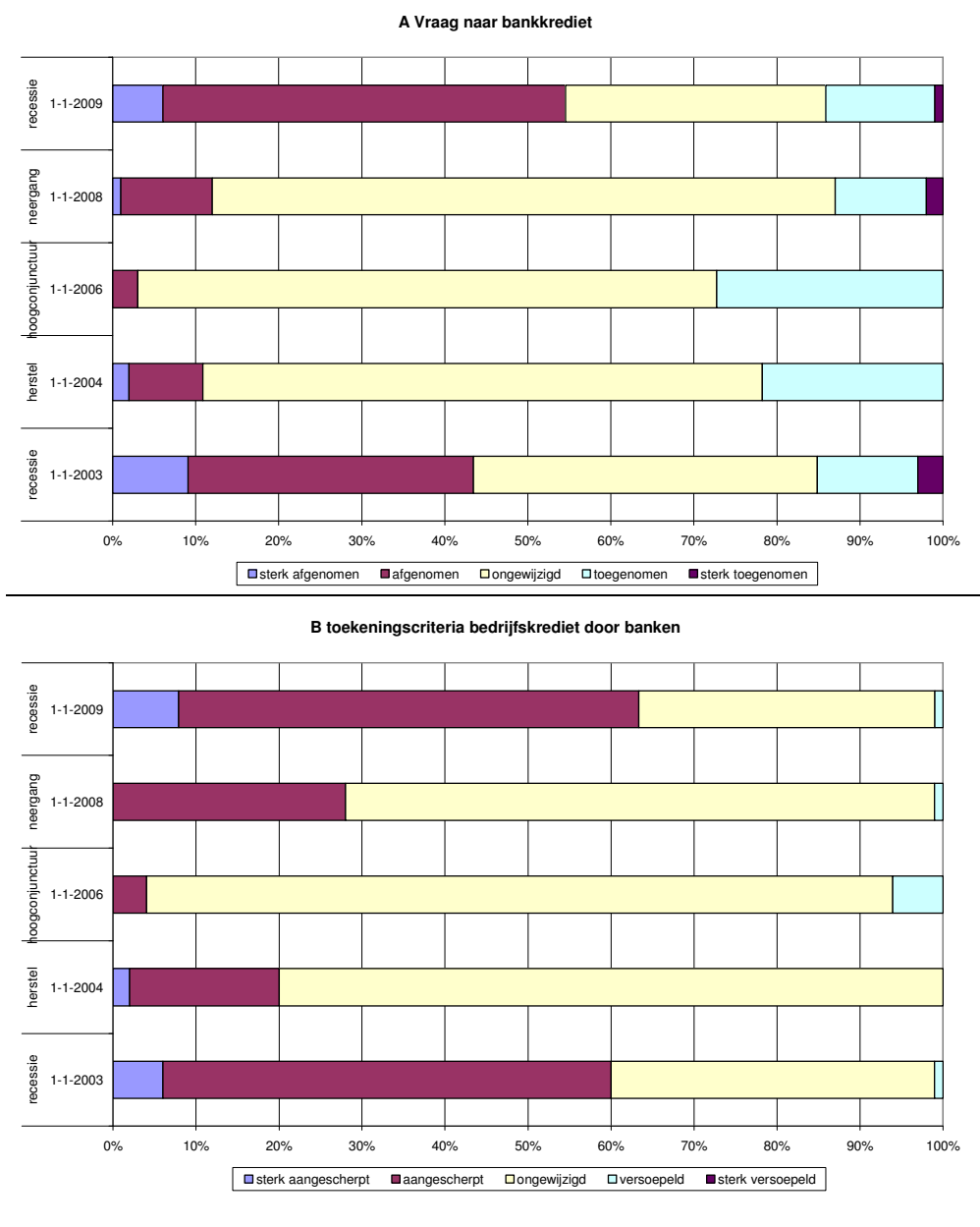
² ECB, *The euro area bank lending survey*, versie april 2008.

³ DNB publiceert de afzonderlijke criteria niet voor Nederland.

⁴ De ECB geeft de verdeling van de antwoorden naar meer/minder, DNB geeft alleen het saldo van meer/minder.

meting van 1 januari 2009 gaf 54% van de banken aan dat de vraag naar bedrijfskredieten is afgenomen. Hierbij gaf 6% aan dat de vraag zeer sterk was afgenomen. Bij het aanbod is een vergelijkbaar beeld te zien. Bij dezelfde meting gaf 60% van de banken aan dat de toekenningcriteria waren aangescherpt. Hierbij gaf 6% aan dat deze zeer sterk waren aangescherpt.

Figuur 5 Beoordeling vraag en aanbod bankkredieten in het MKB (Eurozone)

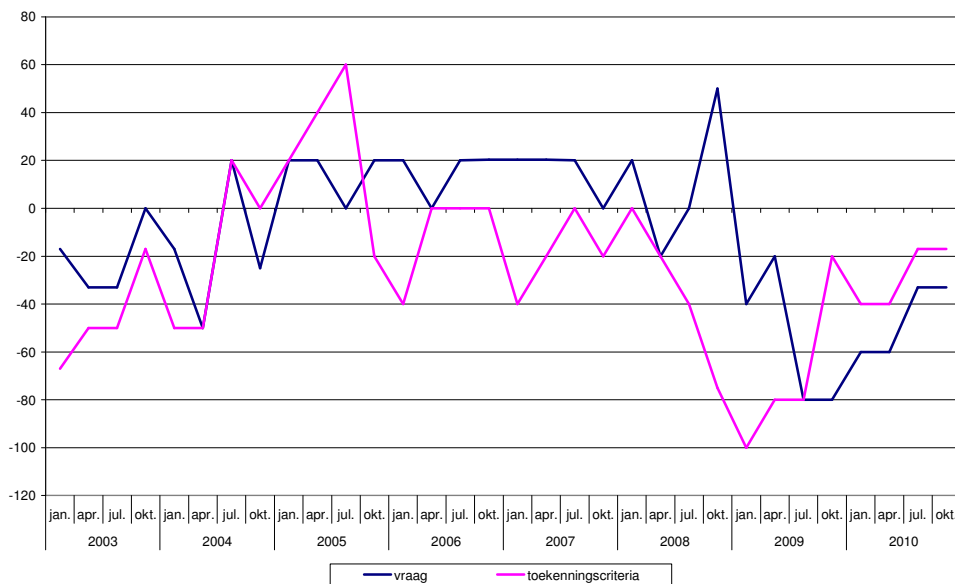
Bron: ECB, Bank lending survey.

2.2 Ontwikkeling vraag en aanbod 2003-2010

Ontwikkeling criteria blijft tijdens kredietcrisis sterk achter bij vraag

Als vraag en aanbod van bankkrediet aan het MKB met elkaar in verband worden gebracht in de periode januari 2003 – oktober 2010 is in Nederland overwegend sprake van een achterblijven van de oordelen van banken over de toekenningscriteria bij de oordelen van de banken over de vraag. Alleen in 2005 en in 2010 is dit niet het geval. Het meest extreem is de situatie tijdens het hoogtepunt van de kredietcrisis (medio 2008-medio 2009). In 2010 zien we dat de banken in sterkere mate aangeven dat de toekenningscriteria zijn versoepeld, dan de dat vraag naar krediet is veranderd. Voor de Eurozone geldt een vergelijkbare ontwikkeling, zij het minder extreem. Figuur 6 geeft hiervan een beeld.

Figuur 6 Verandering in beoordeling van toekenningscriteria* en de vraag naar krediet bij het MKB in Nederland

* Een negatieve waarde duidt bij de toekenningscriteria op een aanscherping en bij de vraag op een vermindering.

Bron: De Nederlandsche Bank(Bank lending survey).

Enige voorzichtigheid is echter geboden bij de interpretatie van de resultaten van de Bank Lending Survey. Deze zijn gebaseerd op kwalitatieve, op perceptie gebaseerde gegevens, in plaats van kwantitatieve gegevens, en zijn dus op zijn best een benadering, in het bijzonder met betrekking tot het netto effect van vraag en aanbod van wijzigingen. Dit legt enkele beperkingen op de exacte interpretatie van de bevindingen.

- 1 Ten eerste, de perceptie van 'sterke verandering' versus 'beperkte verandering' kan variëren van bank tot bank en van de ene observatieperiode naar de andere.
- 2 Ten tweede, de range aangegeven voor 'sterke wijzigingen' zijn nogal breed, bijvoorbeeld 50% en 25%; beide zijn fors.
- 3 Ten derde kunnen toekenningscriteria voor bankleningen verder reiken dan alleen de grootte van de lening (of kredietlimiet) en bevatten ze ook factoren zoals prijs, niet-rentelasten, of bijkomende eisen, zoals zekerheid.

De Bank Lending Survey laat echter zien dat deze andere factoren (met uitzondering van oktober 2008) in alle kwartalen van 2008 en 2009 in dezelfde richting wijzen als de vraag. Ondanks deze beperkingen is een belangrijk voordeel dat zowel de verandering in de vraag als de toekenningscriteria worden geïnterpreteerd door dezelfde banken, zodat de (vermeende) verandering van de vraag en (waargenomen) in de toekenningscriteria met elkaar vergelijkbaar zijn.

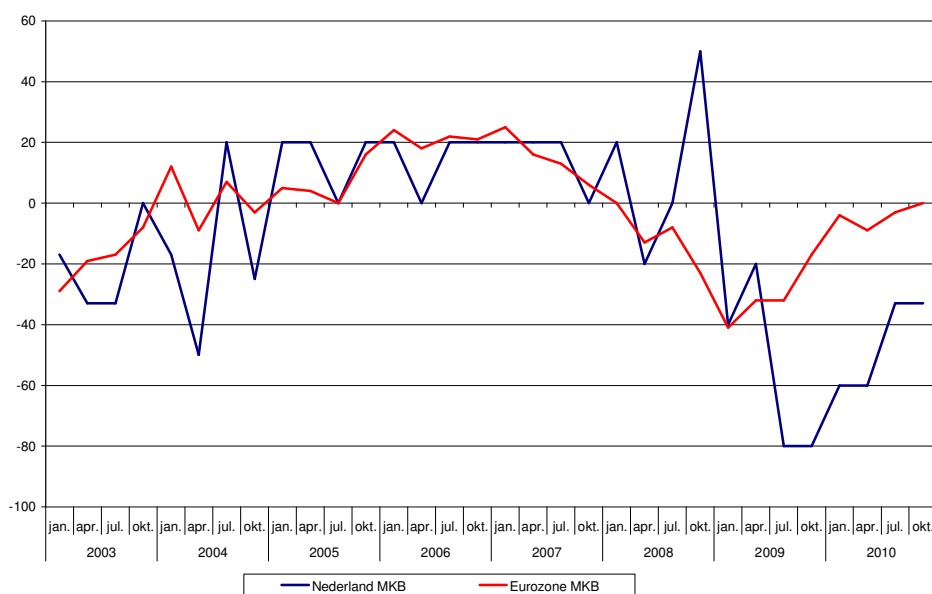
Aggregatie van de antwoorden van individuele banken impliceert dat de relatieve kloof tussen vraag en aanbodvoorwaarden zoals afgebeeld in figuur 6 ook vergelijkbaar zijn met elkaar, en daarmee een redelijk nauwkeurige benadering zijn van de relatieve vraag en toekenningsvoorwaarden voor bankleningen.

2.3 Vergelijking Nederland met de totale Eurozone

Ontwikkeling van de vraag naar bankleningen

De beoordeling van de ontwikkeling van de vraag naar bankleningen door het MKB loopt in Nederland tot medio 2008 redelijk in de pas met de Eurozone, al zijn de uitslagen iets groter¹. Tijdens de kredietcrisis lopen de verschillen echter fors op. De oorzaak is niet geheel duidelijk, omdat andere landen binnen de Eurozone nog veel sterker werden geraakt dan Nederland. Figuur 7 geeft een beeld van de ontwikkeling in de tijd.

Figuur 7 Ontwikkeling beoordeling vraag naar bankleningen in het MKB, Nederland vs. Eurozone

* Een negatieve waarde duidt bij de vraag op een vermindering.

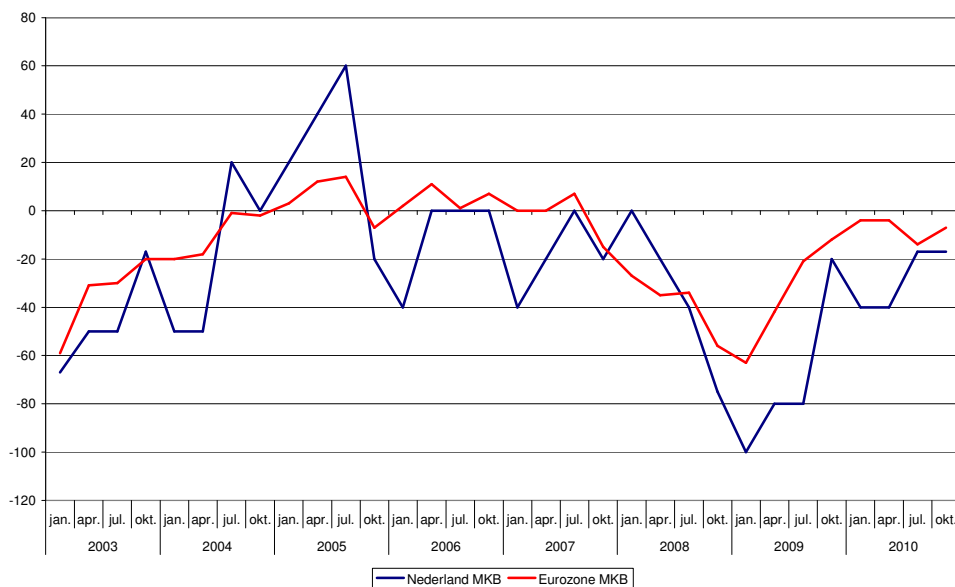
Bron: De Nederlandsche Bank en de ECB (Bank lending survey).

¹ De grotere volatiteit kan samenhangen met het geringe aantal banken dat in Nederland aan de enquête meedoet.

Ontwikkeling van de toekenningscriteria

Ook voor de toekenningscriteria geldt dat het patroon van Nederland niet sterk afwijkt van dat in de gehele Eurozone. Net als bij de vraag zijn de uitslagen in Nederland wel groter. Verder is het opvallend dat in Nederland in sterkere mate geoordeeld wordt dat sprake is van een aanscherping van de criteria dan in de gehele Eurozone. Zie hiervoor figuur 8.

Figuur 8 Ontwikkeling beoordeling aanscherping toekenningscriteria bankleningen in het MKB, Nederland vs. Eurozone

* Een negatieve waarde duidt bij de toekenningscriteria op een aanscherping.

Bron: De Nederlandsche Bank en de ECB (bank lending survey).

3 Financieringssituatie MKB van 2008-2010: perceptie van bedrijven

3.1 Verkrijgbaarheid, doelen en omvang

3.1.1 Behoeftte

Vanaf december 2008 is per halfjaar en soms per kwartaal gevolgd welke behoefte MKB-bedrijven hadden aan bedrijfsfinanciering. In tabel 9 is de behoefte in de tijd gevisualiseerd. Opvallend is de relatief grote behoefte in december 2009: 29%.

Tabel 9 Financieringsbehoefte in het MKB per half jaar

periode	percentage	N
december 2008	19%	733
april 2009	14%	-
juni 2009	17%	2270
september 2009	16%	938
december 2009	29%	1151
april 2010	14%	1006
juli 2010	13%	1768
december 2010	11%	1058

Bron: EIM, Financieringsmonitor 2008, 2009, 2010.

3.1.2 Succes bij verkrijging

De vraag die zich bij het zien van de behoefte voordoet is of ondernemers er ook in zijn geslaagd de benodigde financiering daadwerkelijk te verkrijgen. Daarbij is er verschil te maken in het volledig of gedeeltelijk verwerven van bedrijfsfinanciering of het helemaal niet krijgen. In tabel 10 is een overzicht gegeven.

Tabel 10 Succespercentages van bedrijven die financiering hebben aangevraagd

periode	succes	gedeeltelijk succes	geen succes	aanvraag loopt nog	N
dec. 2008	72%	9%	12%	6%	168
juni 2009	50%	4%	40%	5%	529
sept. 2009	47%	12%	25%	16%	160
dec. 2009	45%	16%	31%	7%	160
april 2010	47%	6%	38%	10%	207
juli 2010	33%	6%	39%	22%	345
dec. 2010	48%	4%	28%	20%	156

Bron: EIM Financieringsmonitor 2008, 2009, 2010.

3.1.3 Perceptie van ondernemers over verkrijgbaarheid

Ondernemers is in de verschillende edities van de financieringsmonitoren ook gevraagd of zij dachten dat bij behoefte aan financiering deze ook verkrijgbaar was. In tabel 11 staan de percentages van de ondernemers die denken *geen financiering* te kunnen krijgen.

Tabel 11 Percepties ondernemers over niet-verkrijgbaarheid financiering

periode	percentage	N
december 2008	34%	155
april 2009	31%	-
juni 2009	45%	434
september 2009	52%	159
december 2009	67%	150
april 2010	42%	144
juli 2010	37%	273
december 2010	35%	144

Bron: EIM, financieringsmonitoren 2008, 2009, 2010.

3.1.4 Doelen van financiering

In de financieringsmonitor is soms wel, soms niet aan ondernemers gevraagd welk doel zij voor ogen hebben met de verkregen financiering. De metingen waarin de vraag naar doelen wel is opgenomen staan in tabel 12. Opvallend is dat de doelen 'Herfinanciering' en 'Herstructurering van de balans' in 2010 fors dalen ten opzichte van eerdere metingen, maar in december weer toenemen. Ook valt het hoge percentage bedrijven op dat financiering inzet voor werkkapitaal en in december voor investeringen.

Tabel 12 Doelen van financiering in % genoemd door bedrijven die financiering zochten (meerdere antwoorden mogelijk)

doelen	dec. 2008	apr. 2009	dec. 2009	apr. 2010	juli 2010	dec. 2010
aantal bedrijven	168	137	160	207	345	156
aanschaf bedrijfsmiddelen	28	17	31	10	13	21
herfinanciering	25	11	36	5	8	26
groei*	22	15	22	---	---	---
overname	14	1	4	8	4	9
huisvesting	13	19	11	11	16	14
herstructurering balans	7	13	20	4	4	10
innovatie	4	8	11	4	8	7
export	2	1	2	1	0	1
start nieuw bedrijf	1	1	2	2	2	4
extra werkkapitaal	---	---	---	40	45	47
investeringen	---	---	---	13	12	25
overige doelen	17	27	19	20	12	5

* 'Groei' is m.i.v. 2010 vervangen door de meer explicietere doelen werkkapitaal en investeringen.

3.1.5 Omvang financieringsbedragen

Sinds december 2008 is gevraagd naar de financieringsbehoefte van MKB-bedrijven. In tabel 13 wordt een overzicht gegeven van de resultaten van de verschillende metingen.

Tabel 13 Omvang financieringsbedragen in € in % van bedrijven die financiering zochten

<i>bedrag</i>	<i>dec 2008</i>	<i>juni 2009</i>	<i>dec 2009</i>	<i>juli 2010</i>	<i>dec 2010</i>
<i>aantal bedrijven</i>	<i>168</i>	<i>349</i>	<i>160</i>	<i>235</i>	<i>139</i>
0-100.000	55%	59%	73%	65%	70%
100.000-250.000	17%	14%	8%	15%	11%
250.000-1.000.000	17%	12%	12%	15%	12%
1.000.000 en meer	4%	5%	3%	5%	6%
weet niet/wil niet zeggen	7%	10%	4%	0%	1%

Bron: EIM, financieringsmonitoren 2008, 2009, 2010.

Microfinanciering

Omdat in de afgelopen regeerperiode een aanvang is gemaakt met het Microfinancieringsbeleid is in de edities van de financieringsmonitor september 2009, april, juli en december 2010 ook gekeken naar de financieringsbehoefte aan bedragen onder de € 35.000. Deze lag respectievelijk op 49%, 32%, 30% en 35%.

3.2 Bronnen van financiering, ontwikkelen voorwaarden en rentetarieven

3.2.1 Bronnen

MKB-bedrijven kunnen uit verschillende bronnen kiezen als zij financiering gaan zoeken. Vanuit onderzoek naar de 'finance gap' voor MKB-bedrijven¹ is vastgesteld dat het Nederlandse MKB relatief vaak kiest voor de inzet van vreemd vermogen (bankfinanciering). Venture capital en informal investment zijn in Nederland binnen de MKB-sector nauwelijks ontwikkeld. In de verschillende edities van de financieringsmonitor is naar de verschillende bronnen van financiering gevraagd, dus niet uitsluitend naar bankfinanciering. In tabel 14 wordt een overzicht gegeven van de verschillende metingen.

¹ Vermogen om te ondernemen, eindrapport van de expertgroep KMO financiering, Den Haag, April 2007.

Tabel 14 Bronnen van financiering in % van bedrijven die financiering zochten (meerdere antwoorden mogelijk)

<i>bronnen</i>	<i>dec 2008</i> <i>n=142</i>	<i>dec 2009</i> <i>n=77</i>	<i>apr 2010</i> <i>n=165</i>	<i>juli 2010</i> <i>n=165</i>	<i>dec 2010</i> <i>n=61</i>	<i>gewogen</i> <i>gemiddelde</i>
een of meerdere banken	92	87	86	89	85	88
familie en vrienden	9	7	8	5	6	7
leveranciers	2	1	4	2	2	2
informal investors	1	2	1	2	1	1
venture capitalist of participatiemij.	0	0	2	0	0	1
via overheidsregeling	0	11	0	2	1	0
overige bronnen	4	0	2	2	5	3

Bron: EIM financieringsmonitoren 2008, 2009, 2010.

3.2.2 Ontwikkelen voorwaarden en rentetarieven

In de verschillende financieringsmonitoren is ook gevraagd naar de voorwaarden waaronder MKB-bedrijven worden gefinancierd. Hiernaast wordt in tabel 14 een beeld geschetst van de mate waarin veranderingen in voorwaarden en rentetarieven plaatsvinden. Opvallend is dat ondernemers relatief vaak niet willen antwoorden op de vragen over voorwaarden en rentetarieven.

Verandering in voorwaarden

In december 2008 gaf 13% aan dat de voorwaarden in dat jaar zijn gewijzigd. In 2009 lag dit percentage op 57% en de edities van de financieringsmonitor juli en december 2010 melden beide edities een wijziging van 30%. Gezien de eerder gemelde non-respons op deze vraag moeten de aantallen met voorzichtigheid worden gebruikt: zij zijn indicatief. Zie voor verdere details tabel 15.

wijziging en richting	april 2010	(N)	juli 2010	(N)	december 2010	(N)
	aantal bedrijven ± 200 ^a		± 400 ^b		± 130 ^c	
rente	73%	(143)	66%	(284)	84%	(157)
w.v. verhoogd	86%		83%		82%	
w.v. verlaagd	14%		17%		18%	
andere kosten zoals vergoedingen en provisies	54%	(87)	63%	(225)	81%	(149)
w.v. verhoogd	92%		97%		98%	
w.v. verminderd	8%		3%		2%	
beschikbare omvang van krediet of kredietlinie	58%	(87)	51%	(204)	71%	(144)
w.v. uitgebreid	19%		20%		13%	
w.v. ingekrompen	81%		80%		87%	
beschikbare kredietlooptijd	33%	(37)	25%	(99)	38%	(114)
w.v. korter	84%		81%		98%	
w.v. langer	16%		19%		2%	
eisen omtrent onderpand	50%	(92)	50%	(213)	61%	(130)
w.v. aangescherpt	100%		99% ^d		99%	
eisen omtrent minimum aan solvabiliteit	45%	(83)	42%	(170)	63%	(133)
w.v. aangescherpt	99%		100%		99%	
andere kredietvoorwaarden zoals garanties, doorlooptijden en procedures	46%	(83)	39%	(171)	71%	(127)
w.v. aangescherpt	100%		99% ^c		100%	

a De aantallen variëren tussen 197 en 211, afhankelijk van het aantal 'weet niet'.

b De aantallen variëren tussen 391 en 434, afhankelijk van het aantal 'weet niet'.

c De aantallen variëren tussen 114 en 157, afhankelijk van het aantal 'weet niet'.

d Bij 1% zijn de voorwaarden versoepeld. Met de 99% waarbij ze zijn aangescherpt komt het totaal op 100%. Om de tabel niet nog langer en onoverzichtelijker te maken is die 1% weggelaten.

Rentetarieven

Zoals eerder gemeld is er bij vragen over rentetarieven een hoge non-respons. Het percentage van ondernemers dat niet wilde antwoorden op de vragen over het betaalde rentetarief lag in de drie metingen waarin deze vraag was opgenomen op 26%, 30% en 23%. Daar waar de non-respons heeft geleid tot een te gering aantal waarnemingen zijn percentages tussen haakjes geplaatst. De gemiddeld betaalde rente is met 1% gedaald sinds april 2010.

Tabel 16 Gemiddeld betaalde rente in % naar bedrijfsomvang

<i>bedrijfsomvang</i>	<i>april 2010</i> <i>n=78</i> <i>nonres 26%</i>	<i>juli 2010</i> <i>n=128</i> <i>nonres 30%</i>	<i>dec 2010</i> <i>n=57</i> <i>nonres 23%</i>
totaal MKB	6%	5,9%	5,0%
0 werknemers	6,2%	(7,5%)	(4,8%)
1 t/m 9 werknemers	6,1%	6%	4,9%
10 t/m 49 werknemers			
50 of meer werknemers	(4,9%)	5,4%	(5,1%)

Bron: EIM, 2010.

3.3 Situatie in sectoren, financiële positie en verkrijgbaarheid van bankleningen¹

In deze paragraaf wordt dieper ingegaan op het ervaren financieringsklimaat in MKB-sectoren.

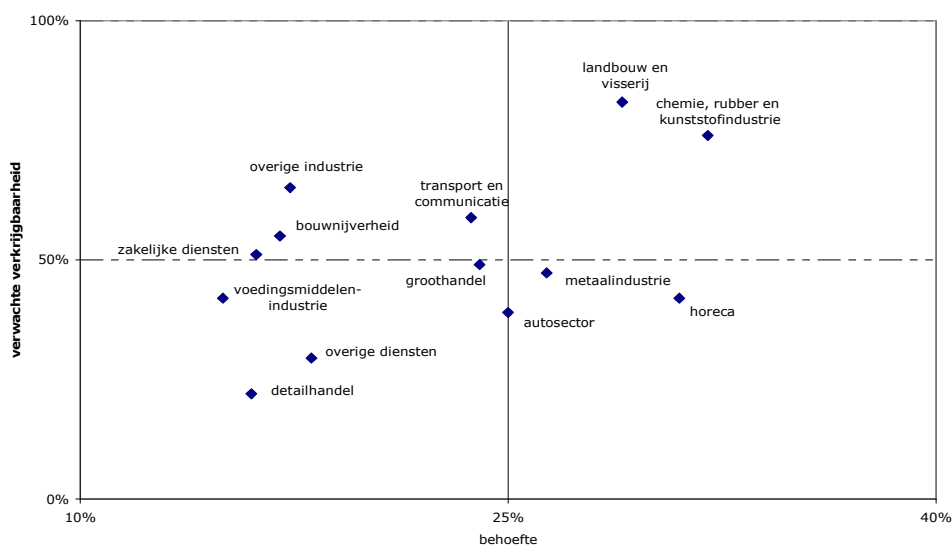
Confrontatie van behoefte en verkrijgbaarheid van het Nederlandse MKB naar sector

Medio 2009 heeft EIM als onderdeel van de Monitor Determinanten bedrijfsprestaties (EIMMB) informatie verzameld over de behoefte aan financiering van MKB-bedrijven (tot 100 werknemers) en de mate van beschikbaarheid daarvan.² In juni 2009 had 20% van de ondernemers behoefte aan financiering. Hiervan verwachtte tweederde deze ook geheel of gedeeltelijk te kunnen krijgen. De uitkomsten voor de verwachte financieringsbehoefte en de verwachte verkrijgbaarheid van financiering was in deze meting nagenoeg identiek aan de behoefte en daadwerkelijk verkregen financiering in de voorafgaande 10 maanden. De mate van behoefte en de verwachte verkrijgbaarheid verschillen sterk per sector. De behoefte en verwachte verkrijgbaarheid zijn in figuur 9 grafisch weergegeven.

¹ Ontleend aan de studie 'Buffervermogen van het MKB (2010).

² De EIMMB is een telefonische enquête onder 2.446 commerciële bedrijven in het MKB (tot 100 werknemers). De resultaten zijn gepubliceerd in de minirapportage Snoei, Johan en Jeroen de Jong, *Ongelijk verdeeld; Financieringsproblemen in het MKB*. De ondernemers is gevraagd naar de behoefte aan financiering en de daadwerkelijk verkregen financiering in de afgelopen 10 maanden en de behoefte en verwachte verkrijgbaarheid van financiering in de komende 6 maanden.

Figuur 9 Behoefte aan en verwachte verkrijgbaarheid van financiering in 13 MKB-sectoren (peildatum juni 2009)

Bron: EIM, *Het Buffervermogen van het MKB, 2010*.

In figuur 9 is een middengroep waar te nemen met een doorsnee financieringsbehoefte en mate van gepercipieerde verkrijgbaarheid. Daarnaast zijn er afwijkende scores voor de volgende sectoren:

- Weinig behoefte, goede verkrijgbaarheid (linksboven). De overige industrie heeft relatief weinig behoefte aan externe financiering. Daarnaast ervaren zij verhoudingsgewijs weinig problemen om financiering aan te trekken.
- Veel behoefte, goede verkrijgbaarheid (rechtsboven). Onder bedrijven in de landbouw en visserij en in de chemische, rubber- en kunststofindustrie is de behoefte aan externe financiering vrij groot. Ook de verkrijgbaarheid is relatief goed te noemen. De laatste sector omvat zeer innovatieve bedrijven waar de crisis wellicht benut wordt om innovaties te ontwikkelen. De sector is bovendien vrij grootschalig en kapitaalintensief.
- Veel behoefte, slechte verkrijgbaarheid (rechtsonder). In dit kwadrant vinden we sectoren waar als gevolg van de economische crisis rake klappen vallen, zoals de horeca en de metaalindustrie.
- Weinig behoefte, slechte verkrijgbaarheid (linksonder). In deze hoek vinden we sectoren waar ondernemers minder vaak bij banken zullen aankloppen, maar als ze dat doen, krijgen zij veelvuldig nul op het rekest. We treffen hier enkele dienstverlenende sectoren aan met weinig eigen kapitaal en daarmee risicovolle profielen: overige dienstverleners (zoals kappers, kunsten, media, entertainment) en de detailhandel.

3.4 Snelle groeiers en starters

3.4.1 Snelle groeiers

In mei 2009 is in het kader van de financieringsmonitor een beperkte meting gedaan in het MKB segment snelle groeiers. De bedrijven die tot deze groep behoren groeien over een periode van drie jaar 20% of meer per jaar. De snelle groeisput van de organisatie brengt relatief hoge risico's met zich mee en een hogere kapitaalsbehoefte. Vaak zijn snelgroeiende bedrijven ook innovatieve

MKB-bedrijven. Zowel het risicovolle groeitraject als de innovativiteit maken dat deze bedrijven vaak moeilijk met vreemd vermogen zijn te financieren. Seed- en venture capital worden relatief vaak ingezet.

Tabel 17 Financieringsbron (meerdere antwoorden mogelijk), in procenten van het aantal snelgroeiende en gevestigde MKB-bedrijven dat financiering heeft verkregen

<i>financieringsbron</i>	<i>snelle groeiers</i> <i>n=47</i>	<i>gevestigde bedrijven</i> <i>n=142</i>
één of meerdere banken	88%	92%
familie of vrienden	0%	9%
leveranciers	3%	2%
informal investor	3%	1%
venture capitalist of participatiemaatschappij	3%	0%
overheidsregeling	0%	0%
overige bronnen	9%	4%

Bron: MKB-panel 2008-2009.

In mei 2009 is een vragenlijst over financiering beantwoord door een groep van 160 bedrijven die in 2002-2007 te kenschetsen was als snelle groeier. Uit de enquête bleek het volgende: 29% van de bedrijven had een financieringsbehoefte in het afgelopen halfjaar. In dezelfde periode had van de gevestigde MKB-bedrijven 19% een financieringsvraag. Van de groep snelle groeiers met financieringsbehoefte heeft 72% de gevraagde financiering ook gekregen: exact hetzelfde percentage als het gevestigde MKB in die periode.¹ Deze uitkomst is verrassend: op basis van het profiel van snelgroeiende bedrijven zou een lager succespercentage te verwachten zijn geweest. Snelgroeiende bedrijven met minder dan 10 personeelsleden hebben veel meer naar financiering gezocht dan 10+ bedrijven: een verschil van 18-procentpunt. De grotere snelle groeiers zijn relatief ook succesvoller in het verkrijgen van middelen. Dit beeld is echter conform het beeld in het totale MKB: des te kleiner het bedrijf des te minder kans op succes.

Ook de snelgroeiende bedrijven kregen in de periode december 2008-mei 2009 te maken met aangescherpte kredietvoorwaarden. Veel meer dan het gevestigde bedrijfsleven: 39% tegen 12%.

De bedragen waar snelgroeiende bedrijven naar op zoek zijn liggen op een duidelijk hoger niveau dan het gevestigde MKB. In de onderzoeksperiode zocht 5% van de MKB-bedrijven een bedrag boven een miljoen euro, bij snelle groeiers ligt dit percentage op 47%. Zie verder tabel 18.

¹ Enige voorzichtigheid is hier wel geboden, gezien de geringe populatie. Het CBS geeft in de publicatie 'Kenmerken van snelgroeiende bedrijven'(2009) aan dat in de 14% van de snelgroeiende bedrijven in de periode 2002-2005 problemen had met het verkrijgen van financiering, tegenover 8% van de niet-snelle groeiers. De resultaten spreken elkaar dus tegen.

Tabel 18 Hoogte van beoogde te financierende bedrag in %

<i>hoogte bedrag</i>	<i>snelle groeiers</i> <i>N=47</i>	<i>gevestigde bedrijven</i> <i>N=142</i>
minder dan 10.000	0	2
10.000-25.000	2	22
25.000-50.000	3	15
50.000-75.000	5	9
75.000-100.000	2	12
100.000-150.000	5	8
150.000-250.000	3	12
250.00-500.000	15	5
500.000-750.000	8	6
750.000-1.000.000	5	1
1.000.000-1.500.000	0	2
1.500.000-2.000.000	5	1
2.000.000 of meer	42	2
weet niet/wil niet zeggen	5	3

Bron: MKB-panel 2008-2009.

3.4.2 Starters

Het financieringsklimaat voor starters verdient aandacht omdat deze groep binnen het totale MKB extra drempels moet overwinnen bij het zoeken naar en aanvragen van financiering. Dit heeft twee redenen. In de eerste plaats hebben starters nog geen track record. Dit is logisch, want hun onderneming bestaat nog maar kort. Banken of investeerders hebben dus geen 'bewezen' resultaten om de ondernemer op te beoordelen. In de tweede plaats hebben starters nog weinig zekerheden te bieden als onderpand voor een eventueel te verstrekken krediet. Deze drempels maken dat een starter vrijwel uitsluitend afhankelijk is van het geloof van geldschieters in hun plan en de inschatting van hun ondernemerschap.

In het eerste kwartaal 2010 is een onderzoek gehouden onder het starterspaneel van het EIM. Van de 367 startende ondernemers in dit onderzoek zoekt in 2009 slechts een kleine 20% financiering. Bij gevestigde bedrijven is dit één op de drie in dezelfde periode. Als starters wel zoeken naar financiering lukt het 26% deze financiering te krijgen; in het gevestigde MKB ligt dit percentage op 45%. De starters die het lukt financiering te verkrijgen hebben als de twee belangrijkste bronnen: de bank (56%) en familie en vrienden (44%).

Tabel 19 Starters met financieringsbehoefte: succes bij het verkrijgen van het gewenste financieringsbedrag in % van responderende bedrijven die opzoek waren naar financiering

<i>mate van succes</i>	<i>aandeel responderende starters die financiering zochten in 2009 n=23</i>	<i>aandeel gevestigde MKB-bedrijven die financiering zochten in 2009 n=160</i>
financiering gevonden voor het gewenste bedrag	26%	45%
geen financiering verkregen	44%	31%
financiering gekregen voor minder dan het gewenste bedrag	13%	16%
aanvraag loopt nog	17%	7%
weet niet/wil niet zeggen	0	1%

Bron: EIM, 2009.

Als starters het benodigde kapitaal niet krijgen zijn de redenen volgens hen zelf:

- niet voldoende jaarrekeningen
- gebrek aan eigen vermogen
- faillissement of BKR-achtergrond
- andere redenen.

Als starters het benodigde kapitaal niet bijeen krijgen heeft dit gevolgen. Volgens de starters die geen financiering hebben gekregen betekent dit minder omzet, minder winst en door de ontbrekende middelen: niet starten.

De bedragen die de startende ondernemers aangeven in de eerste helft van 2010 nodig te hebben verschillen vreemd genoeg niet veel van het gevestigde MKB: voor beide groepen ligt de behoefte aan financiering voor ongeveer 75% onder de € 150.000. In 2009 verschilden beide groepen van elkaar: starters hadden voor 92% en het gevestigde MKB voor 78% behoefte aan financiering onder de € 150.000.

Tabel 20 Hoogte gewenst financieringsbedrag in % bedrijven die op zoek waren naar financiering

bedrag x € 1.000	totaal responderende starters in 2009 n=23	totaal gevestigd MKB in 2009 n=160
minder dan 10	22%	8%
van 10 tot 50	49%	47%
van 50 tot 75	4%	10%
van 75 tot 100	4%	8%
van 100 tot 150	13%	5%
van 150 tot 250	0	3%
van 250 tot 500	0	8%
van 500 tot 750	4%	2%
van 750 tot 1.000	0	2%
van 1.000 tot 1.500	4%	1%
van 1.500 tot 2.000	0	1%
2.0000 of meer	0	1%
weet niet/wil niet zeggen	0	4%

Bron: EIM, 2009.

Ook starters hebben in 2009 te maken gehad met aanpassingen van de kredietvoorwaarden: 22% werd hiermee geconfronteerd, vrijwel gelijk aan het percentage van de gevestigde bedrijven in dezelfde periode. Het gaat dan vooral om aangescherpte voorwaarden aan onderpand, hogere rentetarieven en kosten, en aanpassingen aan looptijd.

Starters schakelden slechts voor 22% de administrateur of accountant in bij de financieringsaanvraag. In het gevestigde MKB lag dit percentage in die periode op 48%.

4 Verschillen met het grootbedrijf: perceptie bedrijven

4.1 Verkrijgbaarheid, doelen en omvang

4.1.1 *Behoefte en succes*

In augustus 2009 en april 2010 zijn metingen verricht naar het financieringsklimaat waarin grotere bedrijven (meer dan 200 werkzame personen) zich bevinden. De helft van de 500 bedrijven die in het onderzoek zijn betrokken heeft minder dan 1.000 werkzame personen in dienst, de ander helft meer dan 1.000. Relatief veel bedrijven bevinden zich in de sector industrie en dienstverlening. De sectoren landbouw, onderwijs, zorg en welzijn zijn niet meegenomen in het onderzoek.

In april gaf 21% van de 500 grote bedrijven aan behoefte te hebben aan financiering, een half jaar daarvoor lag dit percentage nog op 38%.

In de groep van 500 onderzochte bedrijven is 60% dochter van een buitenlands concern. Zij hebben minder behoefte aan krediet, namelijk maar voor 11%, dan zelfstandige bedrijven die voor 36% behoefte hadden.

Van de 21% bedrijven die financiering hebben aangevraagd (105 bedrijven) heeft in augustus 2009 75% deze ook verkregen, een half jaar daarvoor lag het percentage op 72%. Ter vergelijking: in het MKB liggen de succespercentages in beide periodes op 47%.

Ook bij het grotere bedrijfsleven valt op dat de kleinere bedrijven onder deze groep minder makkelijk financiering bemachtigen. Bedrijven met een omzet tot € 100 miljoen krijgen in de periode augustus 2009-april 2010 in 62% van de gevallen de gevraagde financiering. Bedrijven met een omzet *vanaf* € 100 miljoen slagen echter in 77% van de gevallen. Al dan niet deel uitmaken van een concern blijkt weinig invloed te hebben op afwijzing van de financieringsaanvraag.

4.1.2 *Doelen van financiering*

In augustus 2009 waren de belangrijkste doelen die grote bedrijven voor ogen hadden bij een financieringsaanvraag herfinanciering van bestaande leningen (22%), aanschaf bedrijfsmiddelen (18%) en groei (15%). In april 2010 staan additionele investeringen (41%) en werkkapitaal (36%) bovenaan en zakt herfinanciering (23%) naar de derde plaats. Dit beeld is enigszins vergelijkbaar met het beeld in het MKB: in april staan investeringen (40%) bovenaan, gevolgd door werkkapitaal (20%) en herfinanciering (5%). Ook hier zakt herfinanciering als doel weg. Zie voor verdere details van het grootbedrijf tabel 21.

Tabel 21 Zoeken van financiering en doel, en reden van niet verkrijgen (N= 484)*

categorie	percentage
heeft vanaf september 2009 aanvullende financiering gezocht buiten de bestaande kredietafspraken	21
w.v. voor herfinanciering van bestaande leningen	23
w.v. voor additionele investeringen	41
w.v. voor herstructurering van bestaande leningen	6
w.v. voor herstructurering t.b.v. verhoging solvabiliteit	5
w.v. voor werkkapitaal	36
w.v. voor andere doelen	21
heeft <u>geen</u> aanvullende financiering gezocht	29
w.v. wegens geen behoefte	81
w.v. wegens financiering binnen concernverband	11
w.v. wegens meer lenen binnen bestaand krediet of leasefaciliteit	3
w.v. andere redenen	5

* De percentages van het doel waarvoor men financiering heeft gezocht (herfinanciering, additionele investeringen, etc.) zijn percentages van de bedrijven die financiering hebben gezocht: de 21% van de bovenste regel. Voorbeeld: 23% van de zoekers van aanvullende financiering heeft die nodig voor herfinanciering van bestaande leningen, 41% voor additionele investeringen. Het gaat dan om 5% en 9% van alle bedrijven uit het onderzoek: respectievelijk 23% en 41% van 21% die aanvullende financiering heeft gezocht. De percentages tellen op tot méér dan 100, omdat meer antwoorden mogelijk waren.

Bron, EIM april 2009.

4.1.3 Omvang financieringsbedragen

In de Financieringsmonitor Grote Bedrijven van april 2010 is gezocht naar een relatie tussen bedrag, omzetklasse en kans op succes. Hieruit is het volgende inzicht ontstaan. Het gevraagde bedrag hangt samen met de omzetklasse van de aanvrager. Aanvragen voor bedragen tot € 5 miljoen komen voor 80% van bedrijven met een omzet tot € 50 miljoen, aanvragen van € 25 miljoen en meer voor 80% van bedrijven met een omzet van € 250 miljoen en meer.

Daarentegen vragen concernonderdelen/dochterbedrijven juist vaker om relatief kleinere bedragen, terwijl zelfstandige bedrijven gaan voor de grotere bedragen. Van de dochterbedrijven vraagt 19% om een bedrag van € 25 miljoen of meer, van de zelfstandige bedrijven is dit 40%.

De hoogte van het gevraagde bedrag heeft een *positieve* invloed op de slaagkans. Dat bedrag ligt bij volledig gehonoreerde aanvragen gemiddeld tussen € 10 en € 25 miljoen, terwijl het bij afgewezen aanvragers gemiddeld tussen € 5 en € 10 miljoen ligt. Het bedrag van degenen die minder dan het gevraagde bedrag hebben gekregen, ligt tussen die beide in. In vergelijking met het MKB is er qua bedragen een enorm verschil: in het MKB ligt 90% van de bedragen die men aanvraagt onder het miljoen. In het grotere bedrijfsleven ligt slechts 18% van de aanvragen beneden de 2 miljoen euro, en 82% daarboven.

4.2 Bronnen van financiering, ontwikkelen voorwaarden en rentetarieven

4.2.1 Bronnen

De belangrijkste bron van financiering is de eigen huisbank van het bedrijf met een aandeel van bijna 60%. Tweede is een andere dan de eigen huisbank of een consortium van banken met een aandeel van 40%. Andere bronnen zijn: de openbare kapitaalmarkt (7%) moederbedrijf, zusterbedrijf, een leasemaatschappij en 'investeerders'. Bronnen als 'familie en vrienden' en leveranciers komen in het MKB wel als belangrijk naar voren, maar deze zijn voor het grote bedrijfsleven niet interessant.

4.2.2 Ontwikkeling voorwaarden en rentetarieven

Uit de meting van april 2010 blijkt dat banken ook na augustus 2009 op grote schaal de voorwaarden voor kredietverlening aan het grote bedrijfsleven hebben aangepast. De rente wordt het vaakst genoemd, maar ook kosten zoals vergoedingen en provisies scoren hoog. Zie voor details tabel 22.

Tabel 22 Aanpassing kredietvoorwaarden sinds augustus 2009* (N=102)

<i>aangepaste voorwaarde</i>	<i>percentage</i>	<i>procentpunt als deel van percentage</i>
rente	61	
w.v. verhoogd		48
andere kosten zoals vergoedingen en provisies	44	
w.v. verhoogd		42
beschikbare omvang van krediet of kredietlijn	32	
w.v. verlaagd		15
beschikbare kredietlooptijd	22	
w.v. verkort		10
eisen omtrent onderpand	30	
w.v. aangescherpt		30
eisen omtrent minimum aan solvabiliteit	24	
w.v. verhoogd		22
andere voorwaarden, zoals garanties en procedures	29	
w.v. aangescherpt		28

* Deze vragen zijn alleen beantwoord door aanvragers van krediet bij één of meer banken. Het gaat om 102 respondenten. De percentages tellen op tot zeer royaal boven de 100%. Meer antwoorden waren mogelijk en daar is op een zodanige schaal gebruik van gemaakt dat de gemiddelde respondent 2 à 3 punten noemt waarop de voorwaarden zijn aangepast na augustus 2009.

Bron: EIM, 2010.

De aanpassing van de kredietvoorwaarden behelst in de meeste gevallen een verslechtering voor de vrager naar krediet: hogere rentes en bijkomende kosten en scherpere eisen aan het onderpand, de minimale solvabiliteit en andere voorwaarden. Dit beeld lijkt ook veel op het beeld dat door MKB-bedrijven wordt geschetst. Alleen de beschikbare omvang van kredieten en doorlooptijd geeft een

wat gunstiger beeld te zien: in iets meer dan de helft van de gevallen een grotere kredietomvang, en een langere looptijd.

Er is een lichte indicatie dat relatief kleinere bedrijven (omzet beneden € 50 miljoen) iets meer te maken hebben gehad met aanpassing van de kredietvoorwaarden. Daarentegen is bij dezelfde kleinere bedrijven wel vaker de rente aangepast, maar daar staat weer tegenover dat het juist voor hen relatief vaak een *verlaging* van de rente betrof. Dochterondernemingen hebben vaker te maken met aangescherpte eisen aan de *solvabiliteit*: 40% noemt dit, tegen 15% bij de zelfstandige ondernemingen.

BIJLAGE I Gebruikte bronnen

Financieringsmonitoren

- Financieringsmonitor MKB: december 2008
- Financieringsmonitor MKB: april 2009
- Financieringsmonitor MKB: juni 2009
- Financieringsmonitor MKB: augustus 2009
- Financieringsmonitor MKB: december 2009
- Financieringsmonitor MKB: april 2010
- Financieringsmonitor grote bedrijven: augustus 2009
- Financieringsmonitor MKB: augustus 2010
- Financieringsmonitor MKB: december 2010
- Financieringsmonitor MKB: special over sectoren 2009: ongelijk verdeeld
- Financieringsmonitor MKB: special over snelle groeiers 2009
- Financieringsmonitor MKB: special over starters 2010
- Financieringsmonitor grote bedrijven: augustus 2009
- Financieringsmonitor grote bedrijven: april 2010

Overige data

- EIM, *Famos*, database met financiële gegevens van niet-financiële sectoren 1994-2011), verdeeld naar grootteklassen, gebaseerd op de *Statistiek Financiën van Ondernemingen* van het CBS (rechtspersonen) en EIM-gegevens (niet-rechtspersonen en prognoses) en Bureau van Dijk, *REACH*, voor de vaststelling van de ontwikkeling van het eigen vermogen en totaal vermogen in 2007/2008 en 2008/2009
- ECB/DNB, *Bank Lending Survey*, kwartaalmetingen kredietvraag en toekenningscriteria, sinds 1-1-2003
- ECB, *Survey on the Access to finance of SMEs*, 2009-9 en 2010-3

Literatuur

- Ang, J.S., 'On the theory of finance for privately held firms', *The Journal of Small Business Finance*, Volume 1, nr. 3, 1992, blz. 185-203
- Ayadi, R., (2008), *SME Financing in Europe: Measures to improve the Rating Culture under the New Banking Rules* (als onderdeel van SUERF 2009)
- Balling, M., B. Bernet en E. Gnan, *Financing SME's in Europe*, SUERF, Vienna, 2009
- Bandyk, Matthew, 'A venture capital crunch?', in *Small business and entrepreneurs*, July 2008
- Bangma, K.L. D. Snel, *Bedrijvendynamiek en werkgelegenheid*, EIM, 2009
- Berwin, S.J. (editor), *Private equity fund structures in Europe*, EVCA, 2006
- Boonstra, W.W. en H. Groeneveld, 'Fabels en feiten over de MKB-kredietverlening', *Economisch Statistische Berichten (ESB)*, nr. 95, 2010, blz. 118-121
- Boot, Arnoud, Maarten Pieter Schinkel, 'Concurrentie op de Nederlandse bancaire markt', in *Economisch Statistische Berichten* 7-9-2007
- Brigham, Eugene, Louis C. Gapenski, *Financial management, theory and practice*, Fort Worth, 1991
- Bruins, A., K.R. Jonkheer, J.A. Knigge, M.H.C. Lever en D. van der Wijst, *Financieringsvraagstukken in het MKB; Knelpunten en nieuwe mogelijkheden*, EIM, Zoetermeer, 1996

- Bruins, A., Kort bericht: *De rol van banken bij de financiering van het MKB*, EIM, Zoetermeer, 2000
- Bureau Bartels, *De markt voor kredietverlening aan kleine en middelgrote ondernemingen*, 1999
- Bureau Bartels, *Van inventie naar innovatie; Knelpunten en potenties van seeders in Nederland*, 1997
- Burke, Andrew, Chantal Hartog, André van Stel, Kashifa Suddle, *How does entrepreneurial activity affect the supply of business angels*, EIM, Zoetermeer, 2008
- BVCA, *Report on investment activity*, 2004
- Cantona Erik, Isabel Griloa, Josefa Monteagudoa and Peter van der Zwan, *Investigating the perceptions of credit constraints in the European Union*, 2008
- Carbó-Valverde, Santiago, Francisco Rodríguez-Fernández, and Gregory F. Udell, *Bank Lending, Financing Constraints and SME Investment*, Federal Reserve bank of Chicago, working paper 2008
- Cassar, G. and Holmes, S., *Capital structure and financing of SMEs: Australian evidence*, paper presented to the Annual Conference of the Accounting Association of Australia and New Zealand, 2001
- Cfe, *Assessment of government support programmes for SME's & entrepreneurs access to finance in the global crisis*, Centre For Entrepreneurship, Brussel, 2010
- Cfe, *Pilot Project of an OECD scoreboard on SME and entrepreneurship financing data and policies*, CFE, Brussel, 2010
- Chauffour, Jean-Pierre, Thomas Farole, *Trade finance in crisis; Market adjustment or market failure?*, World Bank, Policy research working paper, 2009
- Chen, Nan-Kuang & Hung-Jen Wang, *Financial Crisis and the Effects on Bank Credits - The Evidence from Taiwan*, 2008
- Covas, Francisco and Wouter J. den Haan *The Role of Debt and Equity Finance over the Business Cycle*, 2006
- De Nederlandsche Bank en de ECB, *Bank lending survey (BLS)*, kwartaalmeting vraag en aanbod op de kapitaalmarkt vanaf 2003
- Dewart, F. von, *Vermogen om te ondernemen*, Expertgroep KMO financiering, Den Haag, 2007
- Drop, M. en J.W.R. Schuit, *De financieringsstructuur van het Midden- en kleinbedrijf*, Den Haag, 1992
- Duffhues, P.J.W., *De financierbaarheid van het MKB; een analyse van de financiële structuur*, RZO, Den Haag, 2004
- Dullmann, K. en H. Scheule, *Determinants of the Asset Correlations of German Corporations and Implications for regulatory capital*, Working Paper, vol. <http://www.cofar.uni-mainz.de/dgf2003/paper/paper53.pdf>, 2003
- Durvy, Jean-Noël, *New Financing opportunities for Innovative SMEs*, European Commission DG Enterprise and industry, 2006
- EBAN, *Statistics compendium based on the information provided by business angel networks having responded to the survey conducted in 2008*, 2008
- EC, *Financiering van groei in het MKB - de toegevoegde waarde van Europa*, Brussel, 2006
- EC, *Toegang van ondernemingen tot financiering*, Commissie van de Europese Gemeenschappen, Brussel, 2001 en 2005
- ECB, *Euro area bank lending survey*, versie april 2008
- Eos Gallup Europe, *SME Access to Finance: Executive Summary*, European Commission, Brussel, 2005

- European Commission, DG Enterprise and industry, *Financing innovation and SMEs: sowing the seeds; main findings of four workshops*, 2007
- EVCA, *EVCA yearbook 2008*, 2008
- EVCA, *Fulfilling the promise of venture-backed high potential companies*, 2005
- EVCA, *Survey of the Economic and Social Impact of Venture Capital in Europe*, research paper, 2002
- Flash, Eurobarometer 174, *SME access to finance in the 15 memberstates*, October 2005
- Folkeringa, M, W.H.J. Verhoeven, *FAMOS 2002; A size-class based financial analysis model*, EIM, 2003
- Folkeringa, M., *Financiering van MKB-bedrijven*, EIM, 2008
- Fuhri Snethlahe, A.E., *Financiering in het MKB; waarde creëren en risico's beheersen*, 1997
- Gaspar, V., S. Bohva-padilla en R. Veugelers, *Finance for innovation and growth*, BERL, 2009
- Gordy, Michael B. and Bradley Howells, *Procyclicality in Basel II: Can We Treat the Disease Without Killing the Patient?*, 2004
- Haan, L. de, C.G. Koedijk, J.E.J. de Vrijer, 'Gebruik van kort bankkrediet nader bekeken', in *Bank en effectenbedrijf*, November 1992
- Haan, L. de, C.G. Koedijk, J.E.J. de Vrijer, 'Het liquiditeitsbezit van bedrijven', in *ESB 18-11-1992*, blz. 1116-1120
- Hernandez-Cánovas, Ginés and Joanna Koëter-Kant, *Debt maturity and relationship lending; An analysis of European SMEs in International Small Business Journal*, volume 26, volume 5, 2008
- Howorth, C. A., 2001, 'Small Firms' Demand for Finance: A Research Note', *International Small Business Journal* 19, 78-86.
- Holmes, S. en P. Kent, *An empirical analysis of the financial structure of small and large Australian manufacturing enterprises*, *Journal of Small Business Finance*, Volume 1, nr. 2, 1991, blz. 141-154
- Hommel, Ulrich, Hilmar Schneider, *Financing the German Mittelstand*, 2003 EIB paper (8:2)
- Icaew, *SME access to finance*, ICAEW, London, 2009
- Jong-'t Hart, P.M. de, J. Meijaard, W.D.M. van der Valk en J.S.J. Witteveen, *Financiering van bedrijfsinvesteringen, problematisch of niet?*, EIM/ING, Zoetermeer-Amsterdam, 2005
- Jonkheer, K.R., E.A. van Noort, G.A. Pfann en W.H.J. Verhoeven, *Internationale vergelijking van externe financieringsmogelijkheden voor het MKB en beleidsmaatregelen*, EIM/BIRC, Zoetermeer/Maastricht, 1997
- Laveren, E., *KeFiK-enquete KMO-financiering 2006*, CeFip/KeFiK, Antwerpen, 2006
- Leland, H.E. en D.H. Pyle, 'Informational asymmetries, financial structure and financial intermediation', *Journal of Finance*, Volume 32, nr. 2, 1977, blz. 371-387
- Lerner, Josh, *Boom and Bust in the Venture Capital Industry and the Impact on Innovation*, 2008
- Lopez-Garcia, J., S. Sanchez-Adujar, 'Financial Structure of the Family Business: Evidence from a Group of Small Spanish Firms', *Family Business Review*, XX, 4, 2007
- Masschelein Nancy, *Monitoring pro-cyclicality under the capital requirements directive: preliminary concepts for developing a framework*, National Bank of Belgium, working paper document 120, 2007

- Meijaard, J., *Behoeftte aan extern vermogen voor jonge bedrijven*, Expertgroep KMO financiering/EIM, 2006
- Miu, Peter, Bogie Ozdemir, Michael Giesinger, *Can Basel III work? - Examining the new Capital Stability Rules by the Basel Committee -; A Theoretical and Empirical Study of Capital Buffers*, 2010
- Moro, A.; Lucas, M.R.; Grimm, U. and Grassi, E. (2010). *Financing SMEs: a model for optimising the capital structure*. In: 17th Annual Global Finance Conference, 27-30 June 2010
- Myers, S.C., *Determinants of corporate borrowing*, Journal of Finance, vol. 5, nr. 11, 1977, blz. 575-592
- Nebib, *Startersgids 2008*, 2008
- NFIB, *Access to credit in National small business poll*, volume 8, issue 7, 2008
- NFIB, *Small business facts* January 10 2009, Availability of Loans Compared to Three Months Ago, 2009
- Nilsen, J.H., *Trade credit and the bank lending channel*, Journal of Money credit and banking, 2002 (34:1)
- NMa, *Rekening-courantkredietverlening aan het MKB*, 2009
- NVP, *Ondernemend vermogen, de private equity markt in 2008*, Amsterdam, 2009
- OECD, *Financing SMEs and entrepreneurs*, 2006
- OECD, *Measuring entrepreneurship; A digest of indicators*, 2008
- OECD, *The impact of the global crisis on SMEs and entrepreneurship financing and policy responses*, Paris, 2009
- OECD, *The SME finance gap, volume 1: Theory and evidence*, 2006
- OECD, *The SME finance gap, volume 2: Proceedings of the Brasilia Conference 27-30 March 2006*, 2006
- Opler, T., L. Pinkowitz, R. Stulz, R. Williamson, *The determinants and implications of corporate cash holdings*, Journal of Financial Economics, 1999 (52)
- Pal, Rosála and Annalisa Ferrando, *Financing constraints and firms' cash policy in the euro area*, ECB, working paper 642, 2006
- Pattipeilohy, C., Hebbink, G. en Kieft, J. *De zakelijke kredietgroei nader verklaard*, ESB, 95 (4584)
- Petty, Keown, Scott Jr., Martin, Burrow, Martin & Nguyen, *Financial management*, 2006
- PricewaterhouseCoopers, *Study on the financial and macroeconomic consequences of the draft proposed new capital requirements for banks and investment firms in the EU*, 2004
- Puri, Manju, Jörg Rocholl and Sacha Steffen, *Global Retail Lending in the Aftermath of the US Financial Crisis: Distinguishing between Supply and Demand Effects*, 2009
- Roll, R., *A possible explanation of the small firm effect*, Journal of Finance, volume 36, nr. 4, 1981, blz. 879-888
- Ruis, Arjan, André van Stel, Achilleas Tsamis, Wim Verhoeven, Mark Whittle, *Cyclicality of SME finance*, EIM/CSSES, 2009
- Saurina, Jesús and Carlos Trucharte, *The impact of Basel II on lending to small-and medium-sized firms; A regulatory policy assessment based on the Spanish Credit Register*, 2003
- Savignac, F. en P. Sevestre, *Bank loans: Do small and/or innovative firms face specific financial constraints?*, CES-EUREQua/Banque de France, Parijs, 2007
- SER, *Regulering en toezicht financiële sector; Nieuwe EU-voorstellen*, 2010
- Slotowsky, Yves, *Country risk assessment*, Coface, 2009

- Smit, L. en P. van der Valk, *Financieringsmonitor MKB; December 2008 en december 2009 vergeleken*, EIM, 2010
- Snoei, Jonan, Jeroen de Jong, *Ongelijk verdeeld; Financieringsproblemen in het MKB*, M200918, 2009
- Šovrovà, Andrea, *Venture Capital for SMEs*, EIM, 1996
- Tang, Tony T., *Information Asymmetry and Firms' Credit Market Access: Evidence from Moody's Credit Rating Format Refinement*, 2006
- Thijssen, V., *Bazel II: beperkt financierbaarheid ondernemingen*, de Accountant, vol., 2003, blz. 44-47
- Timmermans, N.G.L., W.H.J. Verhoeven, C. Veldhuis-Van Essen, R. in 't Hout, K. Bakker, *De economische prestaties van technostarters 2009*, EIM, 2010
- Tomkins, Benjamin, *Financial Crisis: Venture Capital Drying Up*, October 2008
- Valk, Pim en Lia Smit, *Financieringsmonitor MKB Starters*, 2010
- Verheggen, P.P., *Ondernemende types*, Motivaction, 2010
- Verhoeven W.H.J. M. Folkeringa FAMOS; *A size-class based financial analysis model*, EIM Research Report, 2002
- Verhoeven W.H.J., *Financiering in het MKB; Een literatuuronderzoek naar kenmerken, structuren, knelpunten en internationale vergelijking*, EIM, 2001
- Verhoeven, W.H.J., C. van Essen, M. Folkeringa, A. Ruis, C.K., Smit, *Het buffervermogen van het MKB*, EIM, 2010
- Verhoeven, W.H.J., E.A. van Noort, *FAMOS: a size-class based financial analysis model*, EIM, 1999
- Vermeulen, Eric, *Over de toepassing van de financieringstheorie in het midden- en kleinbedrijf*, EIM Research Report 9501, 1995
- Wagenvoort, Are finance constraints hindering the growth of SMEs in Europe? EIOB papers, 2003 (8:2)
- Wagenvoort, R., C. Hurst, *How well do European markets work? Some insights from the Financial structure of SMEs in three countries*, EIM Papers, 1999 (4:2)
- Weston J.F. en E.F. Brigham, *Managerial Finance*, Holt Rine Hart en Winston, Londen, 1972
- White, William R., *Procyclicality in the financial system: do we need a new macrofinancial stabilisation framework?*, BIS working papers 193, 2006
- Wijst, D. van der, *Financial structure in Small-business*, Springer Verlag, New York, 1989
- Wijst, D. van der en W.H.J. Verhoeven, *Financial aspects of firm growth*, EIM, 1996
- Worldbank, *Issues in SME financing*, 2007
- Wright, Mark, *Venture Capital and SMEs*, 2007

BIJLAGE II Financieringsbegrippen

Current ratio

Een kengetal voor liquiditeit, waarbij de vlottende activa gerelateerd worden aan de kortlopende schulden (vlottende activa gedeeld door kort vreemd vermogen maal 100%). Een bedrijf met een current ratio hoger dan 100% is in staat om aan zijn kortlopende verplichtingen te voldoen.

Crediteurentermijn

De crediteurentermijn geeft een beeld van de termijn dat rekeningen van leveranciers openstaan. De crediteurentermijn wordt berekend door de waarde van de openstaande rekeningen (crediteuren) te relateren aan de omzet (crediteuren gedeeld door omzet maal 365 dagen).

Debiteurentermijn

De debiteurentermijn geeft een indicatie (in aantal dagen) van het betaalgedrag van klanten. De debiteurentermijn wordt berekend door de waarde van de vorderingen te relateren aan de omzet (vorderingen gedeeld door omzet maal 365 dagen).

Liquiditeit

Een onderneming is liquide als er op korte termijn aan de betalingsverplichtingen kan worden voldaan. Een veel gebruikt kengetal is de current ratio.

Omloopsnelheid vermogen

De omloopsnelheid van het vermogen geeft de doelmatigheid van het aangewende vermogen weer: de gegenereerde omzet per euro geïnvesteerd vermogen. De hoogte van de omzet wordt gerelateerd aan het totale vermogen (omzet gedeeld door totale vermogen maal 100%). Hoe hoger deze ratio is, des te minder vermogen er nodig is om een bepaalde omzet te behalen.

Rentabiliteit

De rentabiliteit verwijst naar de relatie tussen de opbrengst van een onderneming en het vermogen waarmee die opbrengst is gegenereerd. Hierbij kan onderscheid worden gemaakt naar de rentabiliteit van het totale vermogen en die van het eigen vermogen.

Rentabiliteit van eigen vermogen

De rentabiliteit van het eigen vermogen (REV) is het aandeel van de nettowinst (na belasting) in het eigen vermogen. De REV wordt uitgedrukt in procenten (ratio vermenigvuldigd met 100%).

Rentabiliteit van totaal vermogen

De rentabiliteit van het totale vermogen (RTV) relateert het totale inkomen uit vermogen (de som van de nettowinst voor belasting en de rentelasten over het vreemd vermogen) aan het totale in de onderneming geïnvesteerde vermogen

(eigen + vreemd vermogen). De RTV wordt uitgedrukt in procenten (ratio vermenigvuldigd met 100%).

Solvabiliteit

De solvabiliteit geeft weer in hoeverre een onderneming aan haar lange termijn verplichtingen kan voldoen. Het gaat om de verhouding tussen eigen vermogen en balanstotaal (EV/Balanstotaal).

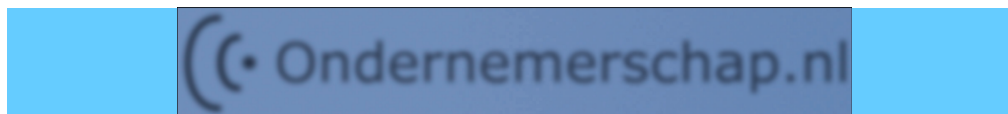
Solvabiliteitsratio

Een kengetal om de solvabiliteit weer te geven. De solvabiliteitsratio is hier berekend als het aandeel van het eigen vermogen in het totale vermogen (eigen vermogen gedeeld door totale vermogen maal 100%). Minimumnormen voor de solvabiliteitsratio liggen doorgaans rond de 20%.

Voorraadtermijn

De voorraadtermijn geeft het aantal dagen aan dat goederen en/of grondstoffen gemiddeld in voorraad zijn. De voorraadtermijn wordt berekend door de waarde van de voorraad te relateren aan de omzet (voorraad gedeeld door omzet maal 365 dagen).

BIJLAGE III Programma MKB en Ondernemerschap

MKB en Ondernemerschap is het meerjaren onderzoeksprogramma dat EIM voor het ministerie van Economische Zaken uitvoert.

Doel is het leveren van vernieuwende inzichten in het functioneren van MKB en ondernemerschap in Nederland, door relevante, actuele en betrouwbare data, informatie en kennis op te bouwen en deze ter beschikking te stellen aan het beleid, branche- en belangenorganisaties, adviseurs van het MKB, kennisinstellingen, individuele ondernemers en de media. EIM is hét kenniscentrum in Nederland als het gaat om MKB en Ondernemerschap.

Ondernemende economie

Centraal in het programma staat de ondernemende economie. Hierin zijn vragen aanboddifferentiatie belangrijke motoren van economische groei. Er is veel behoefte aan nieuwe bedrijven, maar ook aan gevestigde, innovatieve ondernemingen die willen en kunnen groeien. Sleutelwoorden zijn innovatie, diversiteit, dynamiek, concurrentie, creativiteit, initiatief, organisatievermogen, flexibiliteit en durf.

Vanuit deze visie beschikt EIM over kennis over ondernemingen, zoals snelle groeiers, starters, jonge bedrijven, bedrijfsoverdragers/-overnemers, zzp'ers, familiebedrijven en technologische bedrijven.

Maar ook over beleidsthema's zoals innovatie, internationalisering, financiering, bedrijvendynamiek, bedrijfsprestaties, investeringen, sociaal ondernemerschap, sociale zekerheid en regeldruk.

Producten en diensten

Alle data, informatie en kennis wordt ontsloten op:

www.ondernemerschap.nl.

Het programmaonderzoek draagt ertoe bij dat ondernemend Nederland toegang heeft en krijgt tot kennis en ervaringsgegevens. Hiermee worden sleutels tot successen, maar ook valkuilen zichtbaar.

Hiernaast biedt het programmaonderzoek tal van producten en diensten waar o.a. het georganiseerde bedrijfsleven, gemeenten en MKB-adviseurs gebruik van kunnen maken.

- **EIM Beleidscafé's**: in het voor- en najaar informeel netwerken, kennis opdoen en kennis delen.
- **Minionderzoek**: mogelijkheid tot het laten uitvoeren van nadere en specifieke analyses op de bestaande data.
- **Quick Service**: mogelijkheid tot het stellen van korte vragen naar aanleiding van de ontsloten data en informatie.
- **Datalab**: zelf bij EIM in Zoetermeer aan de slag gaan met de microdata van de ondernemerspanels (MKB Beleidspanel, starterscohorten).
- **Artikelen, boekbijdragen**: mogelijkheid tot verkrijgen van een door EIM geschreven artikel in vakbladen, nieuwsbrieven of een EIM-bijdrage aan een boek of congres.
- **Samenwerking**: op projectbasis door coproductie en -financiering een 'eigen' programmaonderzoek laten verrichten.

Voorbeelden van programmaonderzoek

MKB en Ondernemerschap biedt een schat aan informatie: kennis over structuren, maar ook inzicht in actuele beleidsissues. We geven een paar voorbeelden. Een deel hiervan is in samenwerking met derden tot stand gekomen.

- *Financieringsmonitor MKB.*
- *Ondernemen in de sectoren.*
- *Economische prestaties van technostarters.*
- *Innovatief ondernemerschap in de detailhandel, horeca en ambacht, i.s.m. HBD, HBA en BH&C.*
- *Waarom groeien sommige bedrijven sneller dan anderen?*
- *Determinanten van duurzaam ondernemen, i.s.m. Nyenrode.*
- *De innovatieve ondernemer, i.s.m. gemeente Zoetermeer.*

- *Ondernemen voor anderen! Professionalisering van sociaal ondernemerschap, i.s.m. Landelijke Vereniging van Wereldwinkels.*
- *Een kwestie van ondernemen: zzp'ers in de crisis.*
- *Bedrijvendynamiek & Werkgelegenheid.*
- *Monitor Inkomens Ondernemers.*

Binnenkort te verwachten

- **MKB Prognoses**

Het is altijd spannend om te weten hoe het bedrijfsleven zich gaat ontwikkelen en vooral ook hoe het MKB en de verschillende sectoren het gaan doen. EIM komt eind april met haar nieuwste kortetermijnprognoses voor het MKB.

- **EIM Beleidscafé**

Op 9 november wordt een Beleidscafé over innovatie in het MKB gehouden. De bijeenkomst met gastsprekers en muzikale omlijsting vindt plaats in het Lucent Danstheater in Den Haag.

- **NIEUW: Sectorgericht Ondernemen**

Dit jaar worden voor 10 sectoren afzonderlijke rapportages uitgebracht in de vorm van kleurrijke brochures. Hierin worden voor het eerst prognoses voor het komende half jaar afgegeven! Ook ontwikkelingen, trends en belangrijke beleids-thema's krijgen een plaats in dit nieuwe product.

Deel 2

Financieringsmonitor MKB

Het financieringsklimaat van december 2010.
Resultaten van de halfjaarsmeting.

Ro Braaksma
Lia Smit

Zoetermeer, 21 december 2010

Samenvatting

In het MKB is de vraag naar krediet nog steeds laag: slechts 11% van de bedrijven heeft sinds de zomer van 2010 financiering gezocht. Dit is een lichte daling vergeleken met de vorige meting (juli 2010). Die daling is er met name bij kleinere bedrijven. Bedrijven in de sector handel en reparatie zijn wat vaker financiering gaan zoeken, bedrijven in de zakelijke dienstverlening juist minder.

Bij de jongste meting is het aandeel bedrijven dat de gewenste financiering heeft gekregen ten opzichte van de meting in de zomer van 2010 toegenomen van eenderde naar bijna de helft. Worden de gevallen waarin de aanvraag nog loopt niet meegeteld, dan is het zelfs 60%. Met name kleinere MKB-bedrijven krijgen ten opzichte van de voorgaande meting in juli 2010 vaker de financiering die zij hebben gevraagd. Het aandeel van degenen die het gevraagde bedrag *niet* hebben gekregen is verminderd ten opzichte van de meting in juli 2010.

Ondernemers noemen nu meer doelen voor de gezochte financiering: 'offensieve' zoals groei en investeren, maar ook weer vaker herfinanciering van bestaande leningen en herstructurering van de balans.

Ruim 60% van de financieringsvraag in het MKB betreft bedragen van minder dan € 100.000. De omvang van de gezochte bedragen is het afgelopen halfjaar onveranderd.

Voor het komende halfjaar verwacht eveneens 12% van het MKB financiering nodig te zullen hebben, gelijk aan de meting in juli 2010. In industrie, bouw en horeca neemt het aandeel toe, in de overige sectoren neemt het af, of blijft ongeveer gelijk. De bestemming van de verwachte financiering geeft hetzelfde beeld te zien als een half jaar geleden: enerzijds werkkapitaal, groei en investeren, anderzijds ook vaker herfinanciering en herstructurering.

De banken zijn nog steeds de voornaamste bron voor de gezochte financiering, maar het aantal ondernemers dat informele bronnen noemt zoals familie of vrienden is licht gegroeid.

Drie op de tien ondernemers in het MKB heeft in de tweede helft van 2010 te maken gehad met aanpassing van de kredietvoorwaarden van de bank, evenveel als bij de vorige meting. Het gaat doorgaans om een aanscherping van de voorwaarden. De rente is in vergelijking met driekwart jaar geleden 1% gedaald.

Banken vragen bij kredietverlening vaker om een onderpand, maar het afgelopen half jaar minder vaak om inzet van de eigen woning als zodanig. Zij die een lager bedrag hebben gekregen dan het gevraagde hebben vaker extra onderpand moeten bieden.

MKB-bedrijven betalen hun eigen rekeningen vlotter dan zij op hun beurt van hun eigen afnemers betaald krijgen. De betalingstermijn van hun afnemers is de laatste tijd wel wat teruggelopen, maar is nog altijd langer dan vóór de kredietcrisis. Het aantal ondernemers dat sneller een aanmaning stuurt bij niet tijdige betaling is toegenomen.

1 Inleiding

De Financieringsmonitor loopt vanaf 2008, en geeft informatie over het financieringsklimaat voor het midden- en kleinbedrijf (MKB) op basis van peilingen bij een groot aantal ondernemingen. Die zijn representatief voor het totale Nederlandse MKB. De monitor is aanvankelijk opgezet om de gevolgen voor de financierbaarheid van het MKB in kaart te brengen van de invoering van Basel-II wetgeving. Inmiddels heeft hij zich ontwikkeld tot een reguliere barometer voor de kredietverstrekking aan het MKB.

Deze rapportage doet verslag van de meest recente peiling, uitgevoerd in december 2010. De uitkomsten worden met het oog op het spotten van trends in de kredietverlening aan het MKB waar mogelijk (en zinvol) vergeleken met die van voorgaande metingen.

Hierna wordt achtereenvolgens ingegaan op financiering die men in de afgelopen maanden feitelijk heeft gezocht en al dan niet gekregen, inclusief het doel ervan (hoofdstuk 2), de verwachte behoefte in de komende maanden (hoofdstuk 3), en tot slot de kredietvoorwaarden die banken hanteren en de eventuele aanpassing daarvan, alsmede aanpassing van eigen betalingsvoorwaarden en -gedrag en dat van afnemers (hoofdstuk 4).

2 Financieringsbehoefte MKB en dekking daarvan

2.1 Financieringsbehoefte naar sector en bedrijfsomvang

Het totaal aantal MKB-bedrijven dat het afgelopen half jaar financiering heeft gezocht in aanvulling op de bestaande afspraken is licht gedaald ten opzichte van de vorige meting in juli 2010. De meest opvallende sectoren zijn handel en reparatie met een in de afgelopen periode toegenomen financieringsbehoefte, en de zakelijke dienstverlening, met een juist sterk afgenomen vraag naar financiering. Industrie, transport en communicatie zijn de sectoren met de grootste vraag. Bij de industrie is die ongeveer gelijk gebleven, in de transport- en communicatie-sector afgenomen. Dat is ook het geval bij financiële instellingen en in de bouwnijverheid. Zie tabel 1.

Tabel 1 Financieringsbehoefte in het MKB naar sector

sector	aandeel bedrijven dat in afgelopen halfjaar financiering heeft gezocht*		
	december 2009	juli 2010	december 2010
aantal bedrijven**	1.155	1.768***	1.058
totaal MKB	29%	13%	11%
industrie	43%	17%	18%
bouwnijverheid	16%	16%	13%
handel en reparatie	26%	10%	14%
horeca	35%	11%	10%
vervoer, opslag en communicatie	29%	19%	16%
financiële instellingen	29%	16%	14%
zakelijke dienstverlening	35%	14%	6%
overige dienstverlening	30%	7%	8%

* De percentages in de kolommen geven het aandeel van de bedrijven per sector dat financiering heeft gezocht. Dus in juli 2010 heeft 17% van de bedrijven in de industrie in het afgelopen halfjaar financiering gezocht. De kolompercentages tellen daardoor niet op tot 100%.

** Waar hier en in volgende tabellen het aantal bedrijven wordt genoemd verwijst dit naar het aantal bedrijven dat antwoord heeft gegeven op de in de tabel behandelde vraag of vragen.

*** De aantallen in deze en volgende tabellen kunnen verschillen wegens 'uitval': een deel van de respondenten weet het antwoord niet, of heeft de vraag om een andere reden niet beantwoord.

Bron: EIM, 2009 en 2010.

De financieringsbehoefte, die bij de meting in juli 2010 al was teruggelopen, blijkt bij de recente meting nog iets verder afgenomen, met name bij het kleinbedrijf (minder dan 10 werknemers). Het percentage bedrijven dat financiering heeft gezocht neemt toe met de bedrijfsomvang: van 3% bij bedrijven zonder

personeel naar 24% bij bedrijven tot 50 werknemers. Bij bedrijven met 50 of meer werknemers is het met 11% weer een stuk minder¹. Zie tabel 2.

Tabel 2 Financieringsbehoefte in het afgelopen half jaar naar grootteklasse, december 2009, juli en december 2010

sector	aandeel bedrijven dat het afgelopen half jaar (aanvullende) financiering heeft gezocht*			
	aantal bedrijven	december 2009	juli 2010	december 2010
	1.155		1.951	997
totaal MKB		29%	13%	11%
0 werknemers		28%	6%	3%
1 t/m 9 werknemers		30%	15%	13%
10 t/m 49 werknemers		29%	24%	24%
50 of meer werknemers		32%	26%	11%

* De percentages in de kolommen geven het aandeel van de bedrijven per sector dat financiering heeft gezocht. Dus in juli 2010 heeft 6% van de bedrijven zonder personeel in het afgelopen halfjaar financiering gezocht. De kolompercentages tellen niet op tot 100%.

Bron: EIM, 2009 en 2010.

Zij die geen financiering hebben gevraagd hebben de reden hiervan aangegeven. Verreweg de meest genoemde is 'niet nodig' (59%), gevolgd door 'bestaande kredietruimte is voldoende' (30%). In de verwachting die niet te kunnen krijgen heeft 7% geen financiering gevraagd. De resterende 4% noemt andere redenen: 'te duur', en commentaar op banken en hun kredietvoorwaarden. Zie verder tabel 3.

Tabel 3 Redenen waarom MKB-bedrijven in het afgelopen halfjaar geen financiering hebben gevraagd

grootteklasse	juli 2010	december 2010
aantal bedrijven	1.606	936
niet nodig	78%	59%
bestaande kredietruimte is voldoende	12%	30%
verwacht het niet te kunnen krijgen	5%	7%
te duur	1%	2%
andere reden	4%	2%
totaal	100%	100%

Bron: EIM, 2010.

¹ Het gaat hier om een betrekkelijk gering aantal gevallen (minder dan 20). Toegang tot andere dan bankfinanciering zou hier een rol kunnen spelen, maar die verklaart het verschil met de vorige meting niet.

2.2 Doel(en) en bedrag

Verreweg de belangrijkste bestemming van de gezochte financiering is extra werkkapitaal (47%). Ten opzichte van de meting in juli is dit percentage licht gestegen. Verder valt op dat enerzijds 'offensieve' financieringsdoelen zoals investeringen en aanschaf van bedrijfsmiddelen vaker worden genoemd dan in de vorige meting, maar dat anderzijds ook herstructurering van de balans en herfinanciering van bestaande leningen nu vaker worden genoemd. Zie tabel 4. Voor de bestemming van de gezochte financiering uitgesplitst naar sector: zie Bijlage II, tabel 24.

Tabel 4 Doel van gezochte financiering (meer antwoorden mogelijk), december 2009 en juli en december 2010

financieringsdoel	percentage van de bedrijven die financiering zochten		
	december 2009	juli 2010	december 2010
aantal bedrijven	160	345	119
aanschaf bedrijfsmiddelen (anders dan huisvesting)	31%	13%	21%
herfinanciering	36%	8%	26%
groei*	22%	-	-
extra werkkapitaal	-	45%	47%
overname van een bedrijf(sdeel)	4%	4%	9%
huisvesting	11%	16%	14%
herstructurering balans	20%	4%	10%
innovatie	11%	8%	7%
export	2%	0%	1%
start van een nieuw bedrijf	2%	2%	4%
investeringen	-	12%	25%
overige doelen	19%	12%	5%

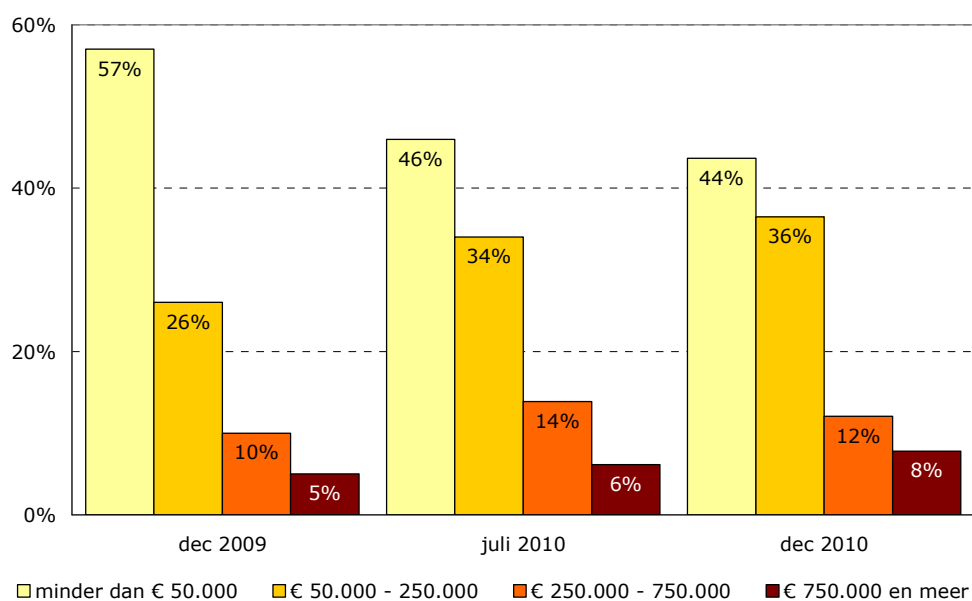
* Waar in december 2009 'groei' nog is voorgelegd als mogelijk doel wordt vanaf april 2010 in plaats daarvan gekozen voor 'extra werkkapitaal' en 'investeringen'. Dat zal ook bij toekomstige metingen het geval zijn.

Bron: EIM, 2009 en 2010.

Ruim 60% van de financieringsvraag van MKB-bedrijven betreft bedragen van minder dan €100.000. Het bedrag waarvoor zij financiering hebben gezocht is in het afgelopen half jaar nauwelijks veranderd. Ten opzichte van een jaar geleden is er een verschuiving naar bedragen van tussen de €50.000 en €250.000. Zie figuur 1 voor de gedetailleerde uitkomsten¹.

¹ Meer gedetailleerde gegevens zijn beschikbaar in tabel 23, Bijlage II

Figuur 1 Gewenst financieringsbedrag (% van de bedrijven die zochten*)

* In december 2010 zijn dat er 118.

Bron: EIM, 2010.

Zoals verwacht mag worden is het gewenste financieringsbedrag hoger bij grotere bedrijven. In het kleinbedrijf (minder dan 10 werknemers) vraagt men uitsluitend om bedragen beneden de € 100.000. In het middenbedrijf is het merendeel op zoek naar een halve ton, en vanaf 50 werknemers gaat het uitsluitend om een half miljoen of meer. Ten opzichte van de zomer van 2010 is er een verschuiving naar kleinere bedragen bij bedrijven tot 50 werknemers, maar zoeken bedrijven boven die grens juist grotere bedragen. Kanttekening hierbij: het gaat in die grootteklasse om een gering aantal bedrijven. Zie tabel 5.

Tabel 5 Gewenst financieringsbedrag naar bedrijfsomvang in juli en december 2010

	geen werknemers		1 t/m 9 werknemers		10 t/m 49 werknemers		50 en meer werknemers	
	aantal bedrijven							
	19	7	144	60	145	65	33	9
bedrag x € 1.000	juli	dec	juli	dec	juli	dec	juli	dec
minder dan 50	48%	78%	47%	49%	9%	17%	0%	0%
van 50 tot 100	21%	22%	19%	30%	23%	61%	0%	0%
van 100 tot 500	24%	0%	25%	16%	49%	9%	44%	0%
500 en meer	7%	0%	9%	5%	19%	13%	56%	100%
totaal	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Bron: EIM, 2010.

2.3 Financiering gekregen of niet, en bron ervan

Bij de jongste meting is het aandeel bedrijven dat de gewenste financiering heeft gekregen ten opzichte van de meting in de zomer van 2010 toegenomen van 50% naar 60%¹.

Het aandeel van degenen die het gevraagde bedrag *niet* hebben gekregen is verminderd ten opzichte van de meting in de zomer, en weer ongeveer gelijk aan dat van december 2009. Slechts weinig aanvragers krijgen minder dan het gevraagde bedrag, en hun aantal loopt terug. Zie tabel 6.

Tabel 6 Verkrijgen van het gewenste financieringsbedrag (% van de bedrijven die financiering zochten)

<i>honorering financieringsaanvraag</i>	<i>dec 2009</i>	<i>juli 2010</i>	<i>dec 2010</i>
<i>aantal bedrijven</i>	149	269	125
gekregen voor het gewenste bedrag	50%	42%	60%
gekregen, maar minder dan het gewenste bedrag	17%	8%	5%
niet gekregen	33%	50%	35%
totaal	100%	100%	100%

Bron: EIM, 2009 en 2010.

Met name kleinere MKB-bedrijven krijgen ten opzichte van de voorgaande meting in juli 2010 vaker de financiering die zij hebben gevraagd. Aanvragen van bedrijven zonder personeel worden nog steeds het vaakst afgewezen, maar het verschil met grotere MKB-bedrijven is minder geworden. In de categorie met 10 tot 50 werknemers is het aantal afgewezen aanvragen duidelijk toegenomen, bij kleinere bedrijven is het afgenomen. Zie tabel 7.

Tabel 7 Honorering financieringsaanvraag naar grootteklasse (% van de bedrijven die financiering zochten)

<i>honorering financieringsaanvraag</i>	<i>geen werknemers</i>		<i>1 t/m 9</i>		<i>10 t/m 49</i>		<i>50 of meer</i>	
	<i>juli</i>	<i>dec</i>	<i>juli</i>	<i>dec</i>	<i>juli</i>	<i>dec</i>	<i>juli</i>	<i>dec</i>
<i>aantal bedrijven</i>	19	7	144	61	145	66	33	9
gekregen voor het gewenste bedrag	14%	30%	31%	50%	47%	57%	50%	50%
gekregen, maar minder dan het gewenste bedrag	0%	0%	6%	3%	11%	4%	0%	0%
niet gekregen	58%	40%	42%	26%	21%	35%	30%	0%
aanvraag loopt nog	28%	30%	21%	22%	21%	4%	20%	50%
totaal	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Bron: EIM, 2010.

¹ Degenen die antwoorden dat hun aanvraag nog loopt zijn hier niet meegeteld. Het gaat om respectievelijk 7% (december 2009), 22% (juli 2010) en 20% (december 2010) van hen die financiering hebben aangevraagd.

Banken blijven verreweg de belangrijkste bron van financiering. Slechts een klein aantal noemt familie of vrienden als bron. Het mag gelet op de in het vorige hoofdstuk gepresenteerde resultaten dan vaak niet meevallen om geld te krijgen van een bank, voor andere bronnen geldt dat kennelijk ook, of zelfs nog sterker. Waar een beroep is gedaan op familie en vrienden of op informal investors is in een enkel geval gebruik gemaakt van de 'Tante Agaath-regeling'. Zie verder tabel 8.

Tabel 8 Bron verkregen financiering (meer antwoorden mogelijk)

<i>financieringsbron</i>	<i>dec 2009</i>	<i>juli 2010</i>	<i>dec 2010</i>
<i>aantal bedrijven</i>	77	165	61
één of meer banken	87%	89%	85%
familie of vrienden	7%	5%	6%
informal investor	2%	2%	2%
leveranciers	1%	2%	1%
venture capitalist of participatiemaatschappij	0%	0%	0%
via een overheidsregeling	11%	2%	1%
overige bronnen (vb. leasing of factoring)	0%	2%	5%

Bron: EIM, 2009 en 2010.

Er wordt bij de kredietverlening nauwelijks gebruik gemaakt van overheidsgarantieregelingen. Bij de 'andere' overheidsgarantieregelingen in tabel 9 gaat het om een niet nader gespecificeerde overheidsgarantie. Zie tabel 9.

Tabel 9 Gebruik overheidsgarantieregeling bij bankfinanciering (in % van de bedrijven die financiering hebben verkregen)

<i>gebruik overheidsgarantie?</i>	<i>dec 2009</i>	<i>juli 2010</i>	<i>dec 2010</i>
<i>aantal bedrijven</i>	67	148	72
geen	100%	89%	99%
BMKB	0%	4%	0%
groeifaciliteit	-*	0%	0%
hypotheekgarantie	0%	0%	-*
andere overheidsgarantieregeling	-*	7%	1%
totaal	100%	100%	100%

* Niet gevraagd in deze editie.

Bron: EIM, 2009 en 2010.

2.4 Eigen vermogen

Binnen het MKB heeft het kleinbedrijf het grootste aandeel eigen vermogen. De meting van december laat ten opzichte van de voorafgaande meting in juli 2010 een lichte verbetering zien van de gemiddelde eigen vermogenspositie van het MKB. Die is zichtbaar bij MKB-bedrijven tot 50 werknemers, maar bedrijven boven die grens hebben hun vermogen wat zien afnemen. Zie tabel 10.

Tabel 10 Gemiddeld eigen vermogen naar bedrijfsomvang

<i>grootteklasse</i>	<i>dec 2009</i>	<i>juli 2010</i>	<i>dec 2010</i>	<i>mutatie t.o.v. juli 2010</i>
<i>aantal bedrijven</i>	481	1.225	366	
MKB totaal		61%	63%	+2%
0 werknemers	66%	71%	73%	+2%
1 t/m 9 werknemers	61%	60%	62%	+2%
10 t/m 49 werknemers	47%	45%	52%	+7%
50 of meer werknemers	46%	47%	43%	- 4%

Bron: EIM, 2009 en 2010.

De vraag of het eigen vermogen in het afgelopen half jaar is *geslonken* is ook beantwoord door degenen die geen financiering hebben gezocht. Hier zijn het juist de kleinere bedrijven die hun vermogen vaker hebben zien slinken. Ten opzichte van de eerdere meting in juli 2010 is het aandeel met een geslonken eigen vermogen iets teruggelopen, een voortzetting van de toen al gesignaleerde trend van een afnemende vermogenskrimp. Zie tabel 11.

Tabel 11 'Eigen vermogen geslonken' in het afgelopen half jaar, naar bedrijfsomvang

<i>grootteklasse</i>	<i>juli 2010</i>	<i>december 2010</i>
<i>aantal bedrijven</i>	1.887	856
totaal MKB	38%	36%
0 werknemers	39%	38%
1 t/m 9 werknemers	38%	38%
10 t/m 49 werknemers	30%	24%
50 of meer werknemers	26%	19%

Bron: EIM, 2010.

3 Verwachte financieringsbehoefte

3.1 Verwachte behoefte naar sector en bedrijfsomvang

Het percentage MKB-ondernemers dat behoefte aan financiering verwacht voor het komende half jaar is gelijk aan dat van de meting in juli 2010. In de sectoren handel, zakelijke en financiële diensten en transport is er een daling. In industrie, bouw en horeca stijgt het aandeel dat behoefte denkt te krijgen aan financiering. Zie tabel 12.

Tabel 12 Aandeel bedrijven met financieringsbehoefte voor het komende halfjaar naar sector (percentages)

<i>sector</i>	<i>juli 2010</i>	<i>dec 2010</i>
<i>aantal bedrijven</i>	<i>1.774</i>	<i>977</i>
totaal MKB	12%	12%
<i>% in de sector dat financieringsbehoefte verwacht voor het komende halfjaar*</i>		
industrie	14%	19%
bouwnijverheid	9%	12%
handel en reparatie	15%	12%
horeca	12%	16%
vervoer, opslag en communicatie	15%	13%
financiële instellingen	13%	7%
zakelijke dienstverlening	10%	8%
overige dienstverlening	11%	12%

* De percentages in de kolommen geven het aandeel van de bedrijven per sector dat financiering heeft gezocht. Dus in december 2010 denkt 19% van de bedrijven in de industrie het komende halfjaar financiering te zoeken. De kolompercentages tellen niet op tot 100%.

Bron: EIM, 2010.

3.2 Doel van de gezochte financiering

Het aantal doelen waar men financiering voor nodig denkt te hebben is over de hele linie toegenomen. Het belangrijkste doel voor de 12% die financiering denkt te gaan zoeken is extra werkkapitaal. 'Offensieve' doelen zoals aanschaf van bedrijfsmiddelen, investeringen en innovatie worden vaker genoemd, maar hetzelfde geldt in nog sterkere mate voor herfinanciering en herstructurering van de balans. Er is geen duidelijk patroon naar sector in de antwoorden, maar met name veel zakelijke dienstverleners noemen herfinanciering en herstructurering van de balans als bestemming. Zie tabel 13.

Tabel 13 Doel van gezochte financiering (meer antwoorden mogelijk)

<i>financieringsdoel</i>	<i>juli 2010</i>	<i>december 2010</i>
<i>aantal bedrijven</i>	<i>273</i>	<i>144</i>
extra werkkapitaal	38%	50%
investeringen	24%	32%
aanschaf bedrijfsmiddelen (niet zijnde huisvesting)	20%	28%
herfinanciering	4%	19%
herstructurering balans	6%	18%
huisvesting	14%	17%
innovatie	9%	13%
overname van een bedrijf(sdeel)	3%	4%
export	0%	3%
ander doel	2%	5%

Bron: EIM, 2010.

3.3 Gewenst bedrag en bron gezochte financiering

Bij de bedragen waarvoor men financiering denkt te zoeken in het komende half jaar is ten opzichte van de vorige meting een lichte verschuiving zichtbaar naar wat lagere bedragen. Men denkt vaker aan bedragen tot € 50.000, en minder vaak aan bedragen tot een half miljoen. Ruim tweederde van de kredietbehoefte in het MKB betreft bedragen tot € 100.000. Slechts 13% betreft bedragen vanaf een half miljoen euro. Zie tabel 14.

Tabel 14 Bedrag van de gezochte financiering, totaal MKB

<i>bedrag x € 1.000</i>	<i>juli 2010</i>	<i>december 2010</i>
<i>aantal bedrijven</i>	<i>266</i>	<i>139</i>
0 tot 50	46%	51%
50 tot 100	19%	19%
100 tot 150	6%	6%
150 tot 250	9%	5%
250 tot 500	8%	6%
500 tot 750	6%	5%
750 tot 1.000	1%	2%
1.000 tot 1.500	1%	1%
1.500 tot 2.000	1%	1%
2.000 of meer	3%	4%
totaal	100%	100%

Bron: EIM, 2010.

De bank (of meer banken) blijft de voornaamste bron voor de gezochte financiering. Maar ten opzichte van de meting in de zomer denken meer ondernemers aan familie en vrienden als bron. Het aandeel van degenen die denken géén financiering te kunnen vinden is verder gedaald naar 35%¹. Een minder groot deel dan bij de vorige meting gaat nog wel proberen alsnog financiering te krijgen. Het grotere beroep op familie en vrienden kan, in combinatie met het wat afgenomen aantal dat ondanks 'rood licht' nog gaat proberen om toch aan financiering te komen, worden opgevat als een aanwijzing dat de toegang tot financiering voor een grote groep ondernemers nog niet optimaal is. Zie tabel 15 voor de feiten.

Tabel 15 Bron gezochte financiering

<i>financieringsbron</i>	<i>juli 2010</i>	<i>december 2010</i>
<i>aantal bedrijven</i>	<i>273</i>	<i>144</i>
<i>verwacht financiering te vinden bij:</i>		
bank(en)	48%	38%
familie of vrienden	5%	10%
leveranciers	2%	0%
informele nestors	4%	4%
venture capitalist, participatiemaatschappij of regionale ontwikkelingsmaatschappij	0%	3%
overheidsregeling (subsidie)	1%	2%
andere bron (bv leasing en factoring)	3%	2%
verwacht géén financiering te kunnen vinden	37%	35%
.... maar gaat het wel proberen	27%	22%
.... weet dit nog niet	3%	5%
.... gaat het <i>niet</i> meer proberen	7%	8%

Bron: EIM, 2010.

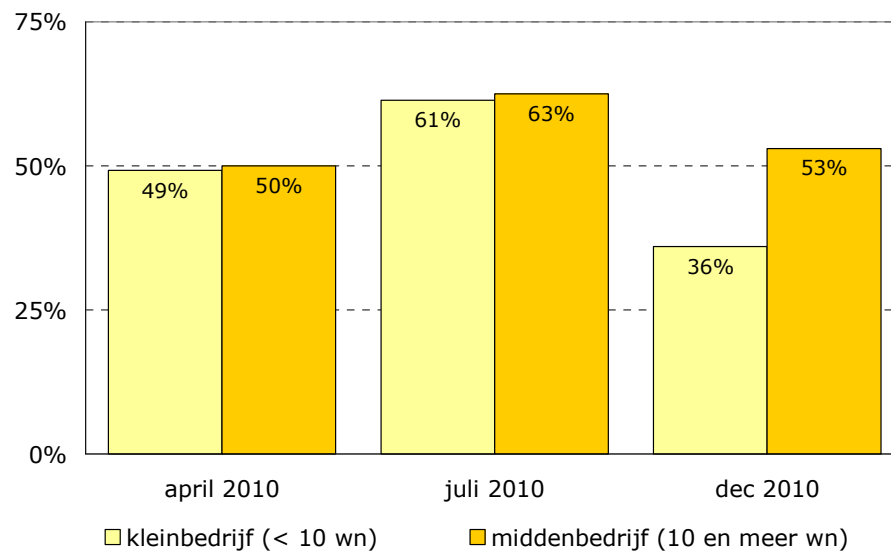
3.4 Betrokkenheid boekhouder of accountant

De betrokkenheid van de boekhouder of accountant bij de (aanvraag voor) financiering is minder dan bij de vorige metingen, vooral bij kleinere bedrijven. In de vorige financieringsmonitor bleek die betrokkenheid juist te zijn toegenomen, met de aanscherping van de kredietvoorwaarden door banken als mogelijke verklaring. Waarschijnlijk speelt het feit dat het kleinbedrijf nu meer om kleine bedragen vraagt² hierbij een rol: hoe groter het gezochte bedrag, hoe vaker men zijn boekhouder of accountant inschakelt. Zie figuur 2.

¹ In april 2010 was dit nog 42%.

² Zie tabel 5 in paragraaf 2.2.

Figuur 2 betrokkenheid boekhouder/accountant bij financiering

Bron: EIM, 2010.

4 Kredietvoorwaarden en debiteurentermijnen

4.1 Kredietvoorwaarden algemeen

Drie op de tien ondernemers in het MKB heeft in de tweede helft van 2010 te maken gehad met een wijziging van de kredietvoorwaarden van zijn bank. Het totaalpercentage is gelijk gebleven in de laatste meting. Dit is een saldo van sectoren waar men vaker, en sectoren waar men minder vaak een wijziging van de kredietvoorwaarden signaleert. De voorwaarden zijn naar de ervaring van ondernemers vaker gewijzigd in sectoren waar men financiering *nodig* denkt te hebben in het komende halfjaar: in de industrie en de horeca¹. In de financiële en de overige dienstverlening zijn ten opzichte van de vorige meting juist aanzienlijk minder wijzigingen in de kredietvoorwaarden ervaren.

Tabel 16 Wijziging van de kredietvoorwaarden in 2010, naar sector

<i>sector</i>	<i>juli 2010</i>	<i>december 2010</i>
<i>aantal bedrijven</i>	<i>1.321</i>	<i>631</i>
totaal MKB	30%	31%
industrie	23%	33%
bouwnijverheid	26%	24%
handel en reparatie	29%	30%
horeca	24%	43%
vervoer, opslag en communicatie	30%	29%
financiële instellingen	40%	25%
zakelijke dienstverlening	37%	35%
overige dienstverlening	33%	24%

Bron: EIM, 2010.

Ook bij de decembermeting van 2010 hebben ondernemers te maken gekregen met veel aanpassingen van de voorwaarden die banken hanteren voor de kredietverlening aan bedrijven.

Aan de hand van tabel 17 kan worden vastgesteld dat een ruime meerderheid van de ondervraagden aanpassingen noemt van de rente, van andere kosten zoals vergoedingen en provisies, en van de beschikbare omvang van krediet of kredietlinie. Meer dan de helft noemt aanpassing van eisen aan de solvabiliteit en aan het onderpand, en wijziging van andere kredietvoorwaarden zoals garanties, doorlooptijden en procedures. Aanpassing van de kredietdoorlooptijd geschiedt in bijna 40% van de gevallen.

Ten opzichte van de meting in de zomer van 2010 zijn de kredietvoorwaarden van banken over de hele linie weer flink aangescherpt. In het bijzonder kredietvoorwaarden zoals garanties, doorlooptijden en procedures worden véél vaker genoemd.

¹ Zie tabel 12 in paragraaf 3.1.

De *richting* van de aanpassingen is nog steeds bij alle gevraagde voorwaarden voor kredietverlening een (verdere) aanscherping daarvan¹. Een kortere doorlooptijd en een geringere omvang van het beschikbare krediet zijn de meest in het oog springende ontwikkelingen. Zie tabel 17.

Tabel 17 Aard van de wijzigingen in de kredietvoorwaarden

<i>wijziging en richting</i>	<i>juli 2010</i>	<i>(N)</i>	<i>dec 2010</i>	<i>(N)</i>
	<i>aantal bedrijven</i>	<i>± 400*</i>	<i>± 130**</i>	
rente	66%	(284)	84%	(157)
w.v. verhoogd	83%		82%	
w.v. verlaagd	17%		18%	
andere kosten zoals vergoedingen en provisies	63%	(225)	81%	(149)
w.v. verhoogd	97%		98%	
w.v. verlaagd	3%		2%	
beschikbare omvang van krediet of kredietlinie	51%	(204)	71%	(144)
w.v. uitgebreid	20%		13%	
w.v. ingekrompen	80%		87%	
eisen omtrent minimum aan solvabiliteit	42%	(170)	63%	(133)
w.v. aangescherpt	100%		99%**	
eisen omtrent onderpand	50%	(213)	61%	(130)
w.v. aangescherpt	99%***		99%**	
beschikbare kredietlooptijd	25%	(99)	38%	(114)
w.v. korter	81%		98%	
w.v. langer	19%		2%	
andere kredietvoorwaarden zoals garanties, doorlooptijden en procedures	39%	(171)	71%	(127)
w.v. aangescherpt	99% ³		100%	

* De aantallen variëren tussen 391 en 434, afhankelijk van het aantal 'weet niet'.

** De aantallen variëren tussen 114 en 157, afhankelijk van het aantal 'weet niet'.

*** Bij 1% zijn de voorwaarden versoepeld. Met de 99% waarbij ze zijn aangescherpt komt het totaal op 100%. Om de tabel niet nog langer en onoverzichtelijker te maken is die 1% weggelaten.

Bron: EIM, 2010.

Op de vraag of hun bank voor 2011 nog wijzigingen van de voorwaarden voor kredietverlening heeft *aangekondigd* antwoordt slechts 14% bevestigend.

¹ In de volgende paragraaf (4.2) blijkt de gemiddeld betaalde rente op bestaande leningen overigens duidelijk gedaald.

4.2 Kredietvoorwaarden huidige lening

Bij de metingen in 2010 is aan diegenen die geheel of gedeeltelijk financiering hebben gekregen gevraagd hoe hoog de rente was die de bank berekende voor het totale kredietbedrag. In tabel 18 staat het gemiddelde naar grootteklasse¹. De tabel maakt duidelijk dat de rente in de loop van 2010 met een vol procent is gedaald. Daarbij betaalt in december het kleinbedrijf de laagste rente, waar eerder juist grotere (MKB)-bedrijven minder rente betaalden.

Tabel 18 Gemiddeld betaalde rente (percentages) naar grootteklasse

<i>grootteklasse</i>	<i>april 2010</i>	<i>juli 2010</i>	<i>dec 2010</i>
<i>aantal bedrijven</i>	78	128	57
totaal MKB	6,0	5,9	5,0
0 werknemers	6,2	-	-
1 t/m 9 werknemers	6,1	6,0	4,9
10 t/m 49 werknemers	5,2	5,9	5,5
50 of meer werknemers	-	5,4	-

Bron: EIM, 2010.

Onderpand

Banken vragen blijkens de resultaten van de laatste meting bij de kredietverlening duidelijk vaker om onderpand. Dat onderpand is echter veel minder vaak de privéwoning van de kredietvrager(s). Wel is 'ander onderpand' (de laatste regel van tabel 19) in enkele gevallen een combinatie van privépand met debiteuren en/of bedrijfspand, en daarnaast aandelen en voorraden. Maar ook wanneer rekening wordt gehouden met het feit dat banken vaker (extra) onderpand vragen kan de conclusie worden getrokken dat minder vaak inzet van de eigen privéwoning wordt gevraagd.

Zij die minder dan het gevraagde krediet hebben gekregen hebben vaker extra onderpand moeten bieden².

¹ Bij de cijfers de volgende kanttekeningen: waar een streepje staat is het aantal waarnemingen te gering, namelijk drie tot vijf. Een vrij groot aantal deelnemers aan het onderzoek weigerde een percentage te noemen: 30% bij de meting in april, en 23% bij de meting in juli. Verder is bij de meting in april gemeten in decimalen, terwijl in juli alleen hele getallen zijn genoteerd.

² Van deze bedrijven moest in juli 56% extra onderpand bieden, tegen 41% van degenen die het volledige bedrag gekregen hebben. In december kregen slechts vier aanvragers het gevraagde krediet *gedeeltelijk*, maar die hebben daarvoor *alle* vier extra onderpand moeten bieden.

Tabel 19 Extra onderpand*

onderpand	juli 2010	december 2010
aantal bedrijven	164	86
aantal bedrijven	64	49
heeft extra onderpand moeten geven	43%	64%
bedrijfspand	29%	36%
andere bedrijfsmiddelen	11%	16%
privéwoning	40%	24%
debiteuren	6%	17%
ander onderpand	14%	7%

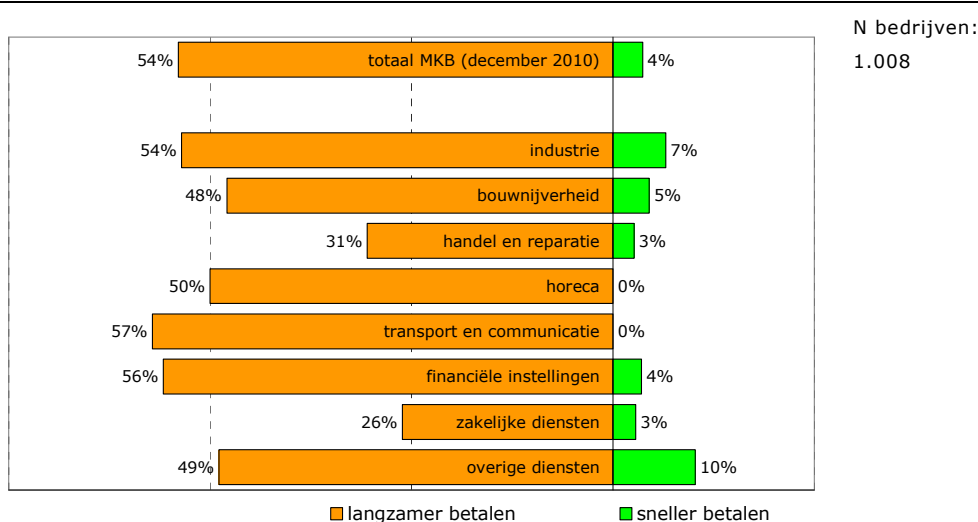
* Deze vraag is alleen gesteld aan degenen die boven de bestaande afspraken financiering hebben gezocht, en ook (geheel of gedeeltelijk) gekregen.

Bron: EIM, 2010.

4.3 Betalingsgedrag debiteuren

De figuren 3 t/m 5 laten voor de drie laatste metingen zien in hoeverre MKB-bedrijven in de voorafgaande periode langer dan wel korter moesten wachten op betaling van hun rekeningen. Verreweg de meesten melden *latere* betaling. Financiële instellingen¹, zakelijke dienstverleners en het industriële MKB melden het vaakst tragere betaling door klanten/afnemers. Vanuit de sectoren handel en reparatie, en de zakelijke dienstverlening komen zulke geluiden het minst.

Figuur 3 Snelheid van betalen door debiteuren/afnemers, december 2010

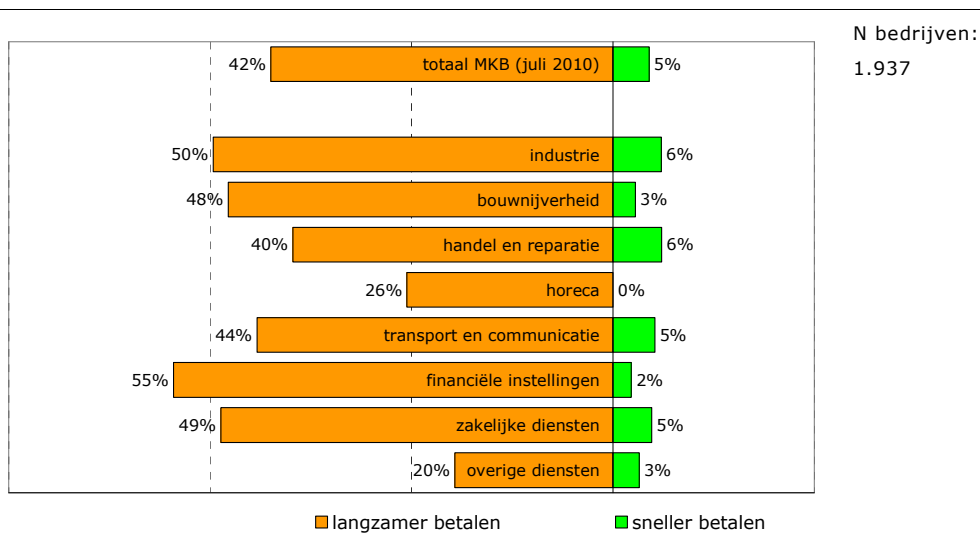

Toelichting: links het percentage dat langzamer, rechts het percentage dat sneller betaalt. Beide percentages tellen niet op tot 100%: het verschil is het percentage met ongewijzigd betalingsgedrag. Hoe korter de totale balk, hoe groter dit percentage. De sector zakelijke diensten is het duidelijkste voorbeeld.

Bron: EIM, 2010.

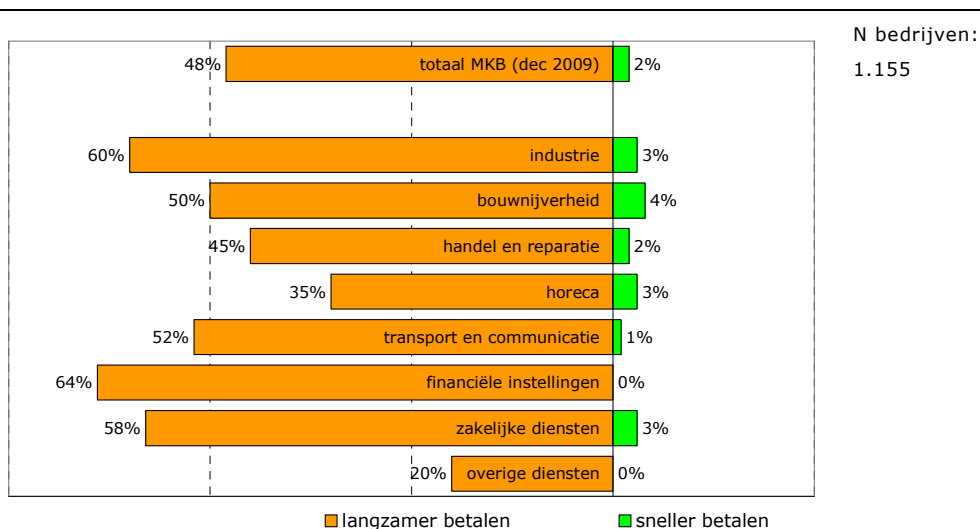
¹ In het MKB: verzekeringstussenpersonen, effectenmakelaars, financiële adviseurs e.d. Financiële dienstverleners is feitelijk een betere aanduiding.

Figuur 4 Snelheid van betalen door debiteuren/afnemers, juli 2010

Bron: EIM, 2010.

Figuur 5 Snelheid van betalen door debiteuren/afnemers, december 2009

Bron: EIM, 2009.

De sectoren handel en reparatie en zakelijke diensten geven een in de loop van 2010 teruglopend aandeel bedrijven te zien met afnemers die hun rekeningen later betalen. In de overige diensten en in de horeca is dit aandeel juist toegenomen.

Lengte van de betalingstermijn (afnemers)

De betalingstermijn is sinds de kredietcrisis opgelopen met gemiddeld een dag of tien. Ten opzichte van de voorgaande meting in juli is die met twee dagen teruggelopen. In horeca en overige dienstverlening, en in wat minder mate in de sector handel en reparatie is de betalingstermijnen het kortst. In alle andere sectoren ligt de betalingstermijn rond de 40 dagen. Zie tabel 20.

Tabel 20 Gemiddelde betalingstermijn van afnemers in dagen, per sector

<i>sector</i>	<i>vóór de kredietcrisis*</i>	<i>juli 2010</i>	<i>dec 2010</i>
<i>aantal bedrijven</i>	<i>1.672</i>	<i>1.680</i>	<i>862</i>
totaal MKB	28	37	35
industrie	34	44	42
bouwnijverheid	30	41	38
handel en reparatie	25	32	30
horeca	18	25	22
vervoer, opslag en communicatie	33	41	42
financiële instellingen	31	43	41
zakelijke dienstverlening	34	44	42
overige dienstverlening	14	17	16

* Hiervoor is de opgave van ondernemers bij de meting van juli 2010 gehanteerd, met het grootste aantal waarnemingen.

Bron: EIM, 2010.

Eigen debiteurenbewaking

Een deel van de MKB-bedrijven heeft ook zijn eigen voorwaarden waarop afnemers krediet kunnen krijgen aangepast. Ten opzichte van de vorige meting in juli 2010 zijn duidelijk meer ondernemingen overgegaan tot sneller manen van te late betalers. Aanpassing van de eigen kredietvoorwaarden hangt samen met bedrijfsomvang: in het kleinbedrijf (minder dan 10 personeelsleden) gebeurt het minder, in het middenbedrijf meer. De industrie en de transport en communicatiesector hebben het actiefste debiteurenbeleid, gevolgd door de bouw. Zie tabel 21.

Tabel 21 Aanpassing van kredietvoorwaarden voor afnemers

<i>bedrijfsomvang</i>	<i>april 2010</i>	<i>juli 2010</i>	<i>dec 2010</i>
<i>aantal bedrijven</i>	<i>987</i>	<i>1.944</i>	
géén aanpassing kredietvoorwaarden	90%	87%	78%
de vereiste betalingstermijn is aangescherpt	4%	7%	7%
de vereiste betalingstermijn is versoepeld	1%	1%	1%
niet-betalers worden sneller gemaand	5%	5%	14%
totaal	100%	100%	100%

Bron: EIM, 2010.

Vergelijking van de tabellen 20 en 22 laat zien dat MKB-bedrijven hun ontvangen rekeningen (volgens eigen opgave) vlotter betalen dan zij zelf hun eigen rekeningen betaald krijgen. De betalingstermijn die zij hanteren is na de kredietcrisis slechts iets toegenomen. Ten opzichte van de meting in juli hanteert het middenbedrijf (tenminste 10 werknemers) nu een iets langere betalingstermijn. Bij het kleinbedrijf is die onveranderd. In het algemeen geldt: hoe groter het bedrijf, hoe langer de betalingstermijn.

Verskil naar sector is er ook, met een gemiddelde betalingstermijn van 17 dagen in de horeca en 'overige' dienstverlening, oplopend tot rond de 30 in industrie, bouw en transport/communicatie. Zie tabel 22.

Tabel 22 Gemiddeld zelf door bedrijven gehanteerde betalingstermijn in dagen, per sector

<i>sector</i>	<i>vóór de kredietcrisis*</i>	<i>juli 2010</i>	<i>dec 2010</i>
<i>aantal bedrijven</i>	<i>1.742</i>	<i>1.749</i>	<i>900</i>
totaal MKB	24	26	26
0 werknemers	22	23	23
1 t/m 9 werknemers	23	26	26
10 t/m 49 werknemers	28	30	32
50 of meer werknemers	30	34	36

* Hiervoor is de julimeting gehanteerd, met het grootste aantal waarnemingen.

Bron: EIM, 2010.

BIJLAGE I Onderzoekverantwoording

De financieringsmonitor geeft een beeld van het financieringsklimaat in Nederland voor ondernemingen in het midden- en kleinbedrijf (MKB). Daartoe is in december 2010 het MKB-beleidspanel van EIM benaderd, en zijn vragen over financiering beantwoord door in totaal 1.073 ondernemingen in het MKB: behorend tot het particuliere bedrijfsleven, exclusief de agrosector en de vrije beroepen, en met minder dan 100 werkzame personen.

De vragen zijn via een internet-enquête voorgelegd aan het panel. Het MKB-beleidspanel omvat circa 2.000 bedrijven die zich bereid hebben verklaard enkele malen per jaar vragen te beantwoorden over bedrijf en bedrijfsvoering, meningen over beleid en andere zaken die hun bedrijf raken, etcetera. Deze bedrijven worden in zodanige aantallen en verhouding geselecteerd uit industrie, bouwnijverheid, handel, horeca, transport en dienstverlening dat zij een zo goed mogelijke afspiegeling zijn van het Nederlandse MKB.

Om te corrigeren voor eventueel nog bestaande over- en ondervertegenwoordiging van sectoren en grootteklassen ten opzichte van de reële populatie-aantallen worden weegfactoren gehanteerd. Dat is ook gebeurd bij de hier gepresenteerde resultaten van de financieringsmonitor.

Bij eerdere metingen voor de financieringsmonitor zijn de vragen gesteld via een telefonische enquête, in december 2009 en april 2010 bij de helft van het panel, in juli 2010 bij het volledige panel.

BIJLAGE II Extra tabellen

Tabel 23 Gewenst financieringsbedrag (% van de bedrijven die financiering zochten)

<i>bedrag x € 1.000</i>	<i>december 2009</i>	<i>juli 2010</i>	<i>dec 2010</i>
<i>aantal bedrijven</i>	<i>154</i>	<i>345</i>	
minder dan 10	8%	8%	1%
van 10 tot 25	31%	-	-
van 10 tot 35*	-	22%	24%
van 25 tot 50	19%	-	-
van 35 tot 50	-	9%	19%
van 50 tot 75	11%	14%	14%
van 75 tot 100	8%	5%	4%
van 100 tot 150	5%	10%	10%
van 150 tot 250	3%	10%	9%
van 250 tot 500	8%	10%	10%
van 500 tot 750	2%	6%	2%
van 750 tot 1.000	2%	1%	5%
van 1.000 tot 1.500	1%	2%	1%
van 1.500 tot 2.000	1%	1%	0%
2.000 of meer	1%	2%	2%
totaal	100%	100%	100%

* De grens van deze categorie is met ingang van de meting in april 2010 verlegd van € 25.000 naar € 35.000, aansluitend op de grens voor microfinanciering.

Bron: EIM, 2009 en 2010.

Tabel 24 Doel van de gezochte financiering naar sector

<i>sector</i>	<i>herfin. en herstruct.</i>	<i>huisv. en bedr. midd.</i>	<i>invest. en innovatie</i>	<i>werk-kapitaal</i>	<i>N</i>
totaal MKB	11%	28%	18%	47%	141
industrie	7%	29%	21%	43%	32
bouwnijverheid	6%	12%	12%	71%	22
handel en reparatie	24%	21%	9%	45%	22
horeca	0%	0%	29%	71%	8
vervoer, opslag en communicatie	0%	38%	38%	25%	19
financiële instellingen	33%	0%	33%	33%	10
zakelijke dienstverlening	0%	14%	0%	86%	15
overige dienstverlening	13%	13%	38%	38%	13

Bron: EIM, 2010.

Tabel 25a Wijziging kredietvoorwaarden banken*, naar sector I

<i>sector</i>	<i>rente verhoogd</i>	<i>overige kosten verhoogd</i>	<i>omvang krediet (linie) verminderd</i>
totaal MKB	7%	8%	8%
industrie	7%	9%	1%
bouwnijverheid	11%	10%	2%
handel en reparatie	9%	11%	1%
horeca	8%	10%	0%
vervoer, opslag en communicatie	10%	12%	4%
financiële instellingen	3%	7%	0%
zakelijke dienstverlening	12%	14%	0%
overige dienstverlening	4%	7%	1%

* *Het gaat hier om percentages van alle bedrijven uit het onderzoek. Dus van alle bedrijven meldt 9% renteverhoging(en) bij zijn bank. Bij financiële instellingen is dit 3%, bij bedrijven in de industrie 7%.*

Bron: EIM, 2010.

Tabel 25b Wijziging kredietvoorwaarden banken, naar sector II

<i>sector</i>	<i>verscherpte eisen onderpand</i>	<i>hogere eisen solvabiliteit</i>	<i>verscherping andere voorwaarden</i>
totaal MKB	9%	7%	7%
industrie	11%	9%	11%
bouwnijverheid	8%	6%	8%
handel en reparatie	6%	6%	9%
horeca	6%	10%	3%
vervoer, opslag en communicatie	10%	6%	10%
financiële instellingen	7%	7%	7%
zakelijke dienstverlening	8%	10%	7%
overige dienstverlening	5%	7%	3%

Bron: EIM, 2010.